

CHINGIZ
AYTMATOV

Jamila

Central Library (UWED)

00045863

UO'K: 821.512.133-3

KBK 84(Kir)6

A 39

Tarjimon: *Asil Rashidov*

Chingiz Aytmatov

**A 39 Jamila: qissa. – Toshkent: «O'ZBEKISTON»
NMIU, 2015. – 88 b.**

ISBN 978-9943-28-461-6

Chingiz Aytmatovning «Jamila» qissasida inson baxt-saodati, pok sevgi, ona diyorga muhabbat tasvirlangan. Asar o'zining haqqoniyligi, yorqinligi, nafosati bilan kishini maftun etadi.

UO'K: 821.512.133-3

KBK 84(Kir)6

ISBN 978-9943-28-461-6

© A. Rashidov (tarj.), 2015

© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2015

Har gal safarga chiqishim oldidan kichkina yog'och ramkaga solingan surat¹ oldida turish menga odat bo'lib qolgan. Ertaga ovulga jo'nashim kerak. Mana, hozir ham o'sha suratga tikilib, go'yo undan oq yo'l tilayotganday ko'zimni uzolmay, uzoq termilib qolaman.

Suratni hali biron marta ham ko'rgazmaga qo'yganim yo'q. Ovuldan qavm-qarindoshlarim kelishganida ko'rib qolishmasin, deb yashirib qo'yaman. Suratda biror nojo'ya narsa tasvirlangan, deb o'ylamang tag'in, uning iymanadigan joyi yo'q, bu bir nodir asar, «ko'z tegadi» deydigan joyi ham yo'q, shunchaki o'rgamchikka chizilgan bir surat. Unda oddiy dala manzarasining aynan tasviri berilgan, xolos.

Suratning orqa planida so'lg'in kuz osmonining chekkalari oqarib ko'rinadi. Shamol parqu bulutlarni uzoq-uzoqlarga, qorayib ko'ringan tog'cho'qqilari sari haydab borardi. Suratning old qismida sarg'ish libos kiygan bepoyon dala, keng daryo. Yog'in-sochindan keyin po'rsillab yotgan, chekkalaridagi qamishlar bir-biriga ayqashib ketgan yo'lda ikki yo'lovchining oyoq izlari ko'zga tashlanadi. Yo'lovchilar uzoqlashgan sayin, oyoq izlari xiralasha boradi, go'yo yana bir-ikki qadam yurishsa ramkadan chiqib ketadiganday

¹ Chizilgan rasm demoqchi (muharrir).

tuyulardi. Ha, aytmoqchi, yo'lovchilardan biri... Keling, bir boshdan gapirib bera qolay.

Bu voqea bolaligimda yuz bergan edi. Ikkinchi jahon urushi uchinchi yilga qadam qo'ygan, ayniqsa Kursk bilan Oryol ostonalarida dahshatli janglar borardi. O'shanda biz, bir gala o'spirin bolalar dalada ekin sug'orib, arava haydab, o't o'rib yurar edik, xullas, urushga ketgan erkaklarning og'ir mehnati bizning zimmamizga tushgan edi.

Ayniqsa hosil yig'im-terimida haftalab uy betini ko'rmasdik, kecha-yu kunduz xirmonda bo'lardik yoki stansiyaga g'alla tashirdik.

Stansiyaga qatnab yurib ko'pdan beri uyda-gilarni ko'rmaganim uchun o'roqning ayni qizigan, saraton kunlarining birida yo'l-yo'lakay uyga kirib o'tay, deb bo'sh aravamni yo'ldan burdim.

Biz azaldan ko'chaning boshidagi yonma-yon tushgan ikki uyda turardik. Ularning balandligi uch metrcha keladigan, devorlari juda pishiq. Daryo tomondagi daraxtlar bilan o'ralgan hovli bizniki. Men katta uyning o'g'liman. Akalarim urushga ketgan, ulardan xat-xabar yo'q. Ikkalasi ham balog'atga yetib, ayni uylanadigan vaqtda ketishgan. Keksa otam – duradgor-usta. Tong saharda namozini o'qiydi-da, ustaxonaga jo'naydi, shu ketganicha qosh qorayganda keladi. Kolxozdagi barcha aravalar uning qo'lidan o'tadi. Uyda onam bilan singilcham qolardi, xolos.

Berigi kichik uyda esa yaqin qarindoshlarimiz turadi. Qarindoshimiz deyishimning boisi, oradan ikki-uch avlod o'tib ketgan bo'lsa ham ular bilan

azaldan mol-jonimiz bir. Ota-bobolarimiz birga ko'chib, birga qo'nib, juda ahil yashagan ekan, bu odatni muqaddas bilib, biz ham oraga sovuqlik tushirmay, apoq-chapoq bo'lib kelyapmiz. Kolxoz tuzilganda otalarimiz bir joyda o'troqlashganlar. Bugina emas, ikki suv o'rtasidagi Orolko'chada turuvchilarning hammasi bir otaning farzandlari.

Keyinchalik berigi uyning egasi dunyodan o'tib, xotini ikki go'dak bolasi bilan qoldi. Eski odat bo'yicha qarindosh-urug'lar yesirning boshini bog'lab qo'yaylik deb, arvoh va xudoni pesh qilib, uni otamga nikohlab qo'yganlar. Garchi u uyning qozon-tovog'i, mol-joni, chorbog'i bo'lak bo'lgani bilan aslida biz bir xonadon edik. Ularning ham ikki o'gli askarga ketgan. Sodiq degan katta o'g'li uylanishi bilan ketdi. Ular biz frontdamiz, deb onda-sonda xat yozib turishardi. Kichik uyda kichik oyim bilan kelini qolgan edi. Men uni doim «kichik oyi» deb chaqirardim. Ikkalasi ham ertadan qora kechgacha jamoa xo'jaligida ishlashadi. Kichik oyim (uni ovuldagilar ishchan ayol, baraka topsin, bunaqasi topilmaydi, deb maqtashardi) brigadir bilan adi-badi aytishib o'tirmas, buyurgan ishini qilaverar, yur deganiga yurardi, anovi yosh kelinchaklar qatori ariq chopishga ham, ekin sug'orishga ham yo'q demasdi, qo'lidan sira ketmon tushmasdi. Xudo bilib berganmi, deyman, uning kelini Jamila ham serg'ayrat, ham baquvvat, biroq fe'l-atvori sal boshqacharoq edi.

Jamila yangamni chin qalbidan yaxshi ko'rardim. Bir tomoni yangam, ikkinchi tomoni mendan biroz katta, lekin xuddi tengqur do'st-

lardaymiz. Meni «kichkina bola», deb o'z ukasidek erkalashini aytmaysizmi.

Xullas, ikkala xonadonning tirikchiligini, ro'zg'orini oyim bilan singilcham tebratib turardi. Singilcham juda sho'x qiz edi, lekin o'sha og'ir kunlarda ancha quyilib, oyimga jon-dili bilan yordamlashganini sira-sira unutmayman. Ikki xonadonning qo'y-echkilariga qaragan ham o'sha, tezak terib o'tin-cho'p g'amlagan ham o'sha, dom-daraksiz ketgan bolalarini qo'msab g'amgin xayollarga cho'mgan yolg'iz oyimning ko'ngliga tasalli bergan ham o'sha. Har ikkala oilaning boshini qovushtirib, rizq-ro'zini saqlagan ham oyim, bilarmani ham oyim edi. U o'lganlarning arvohini hurmatlab, seniki-meniki demay, ikki xonadonga baravar qarab turgan, ovulning ko'pni ko'rgan obro'li, dindor xotinlaridan biri edi. Bizga taalluqli har qanday ishni oyim hal qilardi. Otam bo'lsa hech kimning esiga ham kelmasdi. «Hoy, usta akangga bormay qo'ya qol, uning g'ildirakdan boshqa hech narsa bilan ishi yo'q, har ikki ro'zg'orni ham boyvachcha xotini tebratib turibdi, o'shanga bor», deyishardi. Men ham yosh bo'lishimga qaramay uncha-muncha ishlarga aralashib turardim. Darvoqe, akalarim armiyaga ketib qolganidan, men ikki uyning dastyor yigiti bo'lib qolgandim. Shuning uchun ham o'zimda qandaydir mas'uliyat his etardim. Bu oyimga juda yoqardi, pishiq bo'lsin, yog'ochdan boshqani bilmaydigan otasiga o'xshamay, ro'zg'or ishlariga aralashib, ko'zi pishsin, der edi. Men aravamni chorbog'ning chetiga, ko'lankaga haydab kelsam, qamchisini qanjig'asiga qistirib olgan brigadir

O‘razmat bilan oyim eshik oldida negadir aytishib turgan ekan. Ularga yaqinlashganimda oyimning ovozi eshitildi:

– Kattalaringga borib ayt! Axir, bu insofdan emas-ku. Xudodan qo‘rqishsin! Xotin kishining arava haydagani nimasi. Xudo xayringni bersin, aylanay, kelinimga tegma, o‘rog‘ini o‘rib yuraversin, shusiz ham yolg‘izlik azobini tortib, ikkala xonadonning tirikchiligidan bosh qashirga ham qo‘li tegmaydi! Buning ustiga, bir haftadan beri belim sanchib, anovi jo‘xorilar qarovsiz qoldi. Baxtinga, yaxshiyam o‘sha mushtdek qizcha bor ekan... – Oyim odaticha ro‘mol uchlarini ko‘ylagining yoqasi ostiga qistirar edi.

O‘razmatning chayqala-chayqala tinkasi quridi.

– Obbo siz-ey, – dedi u, – agar to‘rt mucham sog‘ bo‘lib, qo‘limdan kelsa, o‘zimoq ilgarigiday qoplarni aravaga irg‘itib-irg‘itib, otlarni choptirib ketmasmidim! Iloji yo‘q-da, yosh kelinlarga arava haydatib bo‘ladimi, desak, o‘zi rozi bo‘lgan kelingizni siz yo‘ldan ursangiz, bunaqada plan to‘larmidi: boshliqlar frontga yuboriladigan g‘allani nega to‘xtatdinglar, deb stolni mushtlab, bizga do‘q ursa, axir nima qilaylik, siz ham tushuning-da!

Brigadir mening qamchini sudrab kelayotganimni ko‘rib, go‘yo miyasiga bir yaxshi fikr kelgandek xursand bo‘lib ketdi.

– Agar kelinimga yo‘lda-po‘lda tentak aravakashlar tegajaklik qiladi, deb qo‘rqsangiz, mana, qaynisi bor-ku, – dedi meni ko‘rsatib. – Bu inim yangasiga birovni yaqin yo‘latish u yoqda tursin,

qaragani ham qo'ymas. Seit ham chakana emas, azamat yigit-ku. Sadag'asi ketay, jonimizga oro kirayotganlar mana shu bolalar-da...

Oyim meni ko'rgach, brigadirning so'zini bo'lib, yalina boshladi:

– Qayoqlarda tentirab yuribsan, bolam? Sochlaring o'sib, devonaga o'xshab ketibsan-ku. Otasi tushmagur bolasining sochini olishga ham qo'li tegmaydi... Ota emish...

– Unday bo'lsa mayli, bugun sochini olib, cholkampirlar yonida bir dam olsin, – dedi O'razmat chehrasi ochilib, – Seitjon uka, bugun uyda qolib, otlaringga biroz dam ber. Ertaga Jamilaga arava beramiz, yangangni birga olib, unga o'zing bosh bo'l. Siz esa, onasi, Seit bor ekan, ko'nglingiz to'q bo'lsin, kamlik qilsa yangi kelgan Doniyorni ham qo'shib beray: o'zingiz bilasizki, u birovga ziyoni tegmaydigan xokisor odam... O'zlaricha uch arava bir brigada bo'lib, stansiyaga qatnayverishsin, mayli, bularning yoniga boshqalarni qo'shmay... Xo'sh, Seit, sen nima deysan? Bu, oying Jamilaga arava haydataylik, desak, ko'nmayapti. Qani, o'zing bir narsa de-chi...

Bir tomoni, brigadir meni rosa ko'klarga ko'tarib maqtagani, ikkinchidan, katta kishilarday mendan aql so'ragani, buning ustiga, yangam yonimda arava haydab yursa qanday maza bo'ladi, degan bolalarcha xayol bilan ishbilarmon odamlarday oyimga dedim:

– Haydasa haydayversin, nima, uni bo'ri yeb ketarmidi! – deb xuddi katta aravakashlarday chirt etkizib tupurdim-da, qamchini sudraganimcha salmoq bilan qadam tashladim.

– E, jin ursin seni, bo‘ri yeb ketarmidi, deydi-ya! Qo‘y, bolam, sen nimani bilarding! – dedi oyim achchiqlanib.

– Iye, nega bilmas ekan, ikki uyning azamat yigiti bo‘ladi-yu, bilmaydimi! – deb yubordi O‘razmat. Oyim endigina ko‘nganda yana aynib qolmasmikin degan shubha bilan nima deyarini bilmay shoshib qoldi.

Oyim bo‘lsa og‘ir bir uh tortib qo‘ydi.

– E, xudoyim, shu tirnoqdek bolamizga o‘zing umr ber... Devdek azamat yigitlarimiz qayerlarda yuribdi.

Shundan keyin men ularning gapini eshitmadim, bora turib uyning muyulishiga bir qamchi urdim, kokillarini selkillatib, kichkina qo‘lchalari bilan shipillatib devorga tappi yopayotgan, menga ochiq chehra bilan jilmayib turgan singilchamga ham nazar solmay o‘tib ketdim, dahlizda turgan cho‘yan qumg‘onni engashtirib, shoshilmay qo‘limni yuvdim-da, qo‘ltig‘imga artdim, keyin uyga kirdim-da, hash-pash deguncha katta kosadagi ayronni shimirib tashladim, ikkinchisini esa deraza oldiga olib borib non to‘g‘rab yedim. Oyim bilan O‘razmat hali ham tashqarida suhbatlashib turishardi. Biroq bu safar ular hasratlashayotganday ko‘rindi. Oyim yenglari bilan yig‘idan qizarib ketgan ko‘zlarini artib, tasalli berayotgan O‘razmatning so‘zlarini bosh irg‘ab ma‘qullar, ich-ichiga botib ketgan ko‘zlari bilan dom-daraksiz ketgan bolalarini go‘yo ko‘rmoqchi bo‘lganday olis-olislarga tikilardi. Haytovur, ancha dardlashib ko‘ngli yumshagan oyim Jamilaning arava haydashiga ko‘ndi shekilli,

birozdan keyin brigadir rozi bo'lganday yo'rg'a baytalini yo'rttirib ketdi.

O'shanda bu ishning oqibati nima bilan tugashini oyim ham, men ham bilmagan edik.

* * *

Jamilaning ikki ot qo'shilgan aravani bemalol haydab ketishiga hech ham shubha qilganim yo'q. Chunki u yoshligidan yilqichilar orasida o'sib, katta bo'lgan, tog' etagiga joylashgan Baqayir ovulidagi yilqichining qizi edi. Sodiq akam ham chavandoz bo'lgan ekan; u bir kuni yaylovdagi chorvadorlar to'yi munosabati bilan o'tkazilgan poygada Jamilaga yetolmay qolgan ekan. Shundan keyin izza bo'lib, uni olib qochib ketganligini bilardim. Ovsin-ajinlar bo'lsa «Hecham-da, ular bir-birlarini yaxshi ko'rib topishgan», deyishardi. Har qalay, nima bo'lsa ham ular uch-to'rt oy birga turishgan, keyin Sodiq akamni armiyaga olib ketishgan. Bilmadim, yoshligidan otasi bilan birga dala-dashtlarda yilqi haydashib, ot chopishib erka o'sganidanmi yoki bitta-yu bitta qiz bo'lganligi uchunmi, ishqilib, Jamilaning xatti-harakatlarida allaqanday jo'shqinlik, erkaklarga xos fazilat bor edi. Har bir ishga astoydil kirishar, boshqa kelinlarday boshim, belim og'riyapti deb sira zorlanmasdi. Biroq o'zi ham birovga haqini ketkazmaydigan, aytishgan bilan aytishib, so'kishgan bilan so'kishadigan o'jar ayollardan edi. Uning ovuldagi kelinlar bilan yumdalashgan vaqtlari ham bo'lgan.

Yon-atrofdagi odamlar:

– E, bu qanday shaddod kelin o‘zi! Tushganiga hech qancha vaqt bo‘lmay, tilidan zahar sochadiya! – deganlarida, oyim:

– Mayli, shunisi yaxshi! Kelinimiz ochiq-yoriq, sira bo‘sh kelmaydi... Ana shunday ko‘nglida kiri yo‘q odam yaxshi, indamay yurgan pismiqlardan qo‘rqish kerak, hamma fisq-fasod o‘shalardan chiqadi, – deb javob qaytarardi.

Otam bilan haligi «ishchan» degan oyim boshqa qaynota, qaynonalardek Jamilani turtmay, so‘kmay, aksincha, o‘z farzandlaridek erkalatishib: «Xudo ishqilib o‘ziga insof bersin, to‘g‘ri yurib, to‘g‘ri tursa bo‘lgani», deyishardi. Ular voyaga yetgan to‘rt o‘g‘illarini armiyaga jo‘natishib, ikki xonadondagi yakka-yu yagona kelinini ranjitishadimi? Biroq men oyiming ba‘zi ishlariga hayron qolardim. Boshqalarni qo‘yaylik, oyim birovni ranjitadigan odam emas. Har yili bahor kelishi bilan oyim odati bo‘yicha otam o‘zi tayyorlagan olti qanotli oq o‘tovni tikib, archa tutatardi. Bizlarni chizgan chizig‘idan chiqmaydigan qilib tarbiyalab, ikki oilaning boshini qovushtirib kelgan. Oyimning aytgani aytgan, degani degan edi. Ammo Jamila oramizda ajralib turardi. To‘g‘ri, u kampirlardan biroz tortinar, ularning hurmatini joyiga qo‘yar, biroq ovuldagi ko‘pchilik kelinlarday indamay boshini quyi solib o‘tirmas yoki teskari qarab po‘ng‘illamas, ko‘nglida borini yashirib o‘tirmay, shartta gapirib qo‘ya qolar edi. Gaplari o‘rinli bo‘lsa, oyim uni ko‘pincha ma‘qullar, lekin o‘shanda ham o‘z gapini ikki qilmasdi. Nazarimda, oyim, uni birso‘zligi, to‘g‘riligi uchun o‘ziga

yaqin tutar, kelajakda uni ikki xonadonning boshini qovushtirib ro'zg'orning rizq-barakasini o'zidek saqlay oladigan uddaburon o'rinbosar qilib qoldirish niyatida edi.

– Xudoga shukur, tagli-joyli yerga tushding, bolam. Bu ham bo'lsa sening baxting, buni sira ham yodingdan chiqarma. Xotin degan tangrining berganiga shukur qilib, ro'zg'orida birini ikki qilib yursa, shuning o'zi katta davlat. Biz chol-kampir topgan-tutganimizni o'zimiz bilan birga go'rga olib ketarmidik... O'z qadr-qimmatini bilsang, sira kam bo'lmaysan, doim martabang baland bo'ladi, bolam, – deb eslatib turardi.

To'g'ri, chol-kampirlarning cho'chiganicha bor edi: Jamila juda sho'x, yosh bolaga o'xshardi. Bir qarasangiz o'zidan o'zi kampirlarga suykali erkalanar, yo bo'lmasa birdan qah-qah urib kular, yoki ko'chadan kirib kelayotganida xuddi yosh qizchalardek ariqdan larsillab sakrab o'tar, yoxud o'zicha xirgoyi qilib yurardi. Kampirlar Jamilaning bu qiliqlarini o'zlaricha gap qilib: «Hali bola-da, bora-bora quyulib qoladi», deb qo'yishardi.

Menga bo'lsa yangamning shunaqaligi yoqardi. Ba'zida ikkovimiz olishib, kurashib, quvlashib ham ketaverardik.

Jamila sarvqomat, bejirim ayol edi. Ikki o'rim qora sochini boshiga chambarak qilib o'rib, ustidan tang'ib olgan oppoq durrasi uning bug'doyrang kulcha yuziga shunday yarashib tushar ediki, asti qo'yaverasiz! Jamila kulganda uning shahlo ko'zlarida navqiron yoshlik barq urar, shunda u beixtiyor qaddini rostlab, ovulning sho'x

laparlarini kuylab yuborardi. Ovuldagi yigitlar, ayniqsa frontdan qaytib kelgan askarlarning Jamilani ko'z ostiga olishib, tegishib yurganlarini necha bor payqardim. Hangomatalab yangam ular bilan bemalol hazil-huzul qilardi-yu, biroq haddidan oshganlarning ta'zirini berib qo'yardi. Baribir bu mening izzat-nafsimga qattiq tegar, yangamni rashk qilardim. Shuning uchun ham haligi «bezorilarga» o'zimni ko'rsatib qo'yay deb: «Hoy, bilib qo'yinglar, bu mening yangam bo'ladi-ya, ko'p pashshaxo'rda bo'lavermanglar» deya ularning so'zini shartta bo'lib, viqor bilan xo'mrayib qarardim. «Endi nima qildik, buning yangasi ekan-ku!» deb yigitlar masxara qilib kulishganida, qizarib-bo'zarib, azbaroyi xo'rligim kelganidan yig'lab yuboray derdim. Buni sezgan yangam xursand bo'lib, kulgidan o'zini tiyolmay jilmayib: «Ishlaring bo'lmasin, nima, yanga degan yerda qolibdimi? Yur ketdik, qaynim!» deb ularning battar qitig'iga tegar, so'ngra boshini mag'rur ko'targancha dadil qadam tashlab ketardi. U yigitlarning ta'zirini berganidan ham xursand bo'lib, ham o'ziga xo'rliги kelib, menga qarab bir kulimsirab qo'yardi. Balki u: «E, tentak, yangamga ko'z-quloq bo'laman deysanmi? Agar buzilaman desam ming ko'z-quloq bo'lsang ham buzilaman. Axir men chumchuq emasman-ku», degan xayolga borganmikin? Men ham o'shanday vaqtlarda aybdor kishidek g'ing demasdim. Ammo birozdan so'ng yangam xiyol yozilib: «Obbo kichkina bola-ey, juda g'alatisan-da!» deb meni yana bag'riga bosib peshonamdan o'pardim.

Ha, chindan ham yangamni hech kimga ravo ko'rmay rashk qilardim, uning quvnoqligi, o'zini erkin tutishi bilan faxrlanardim. Biz u bilan juda apoq-chapoq, bir-biridan hech narsani yashirmaydigan sirdosh do'stlarday edik. Nega shundayligini o'zim ham bilmasdim. O'sha kezlarda ovulda erkaklar juda oz edi. Shu sababli ba'zi yigitlar ko'krak kerib, balandparvoz gapirib, ovulda mendan boshqa yigit yo'q, deganday, ayollarni hecham nazar-pisand qilishmasdi. Bir kuni pichan o'rimida, yur, desam bo'ldi, orqamdan ergashib ketaveradi, deb o'ziga ishonganlarning biri – uzoq qarindoshimizning o'g'li Usmon yangamga tegajaklik qilavergan edi, u Usmonning qo'lini siltab yubordi-da, g'aram soyasida o'tirgan joyidan turarkan:

– Tur yo'qol! – deb o'shqirdi va teskari qarab oldi. – Qo'llaringdan modabozlik qilishdan boshqa ish kelarmidi.

G'aram ostida taltayib yotgan Usmon qalin lablarini nafrat bilan burishtirib to'ng'illadi:

– Ol-a, mushukning bo'yi shiftga osig'liq turgan go'shtga yetmay, puf, sassiq, degan ekan... Shunga o'xshab, ko'p noz qilaverma. Ichingda jon-jon deb turibsan-u yana...

Jamila unga yalt etib qaradi:

– Jon-jon deb tursam turgandirman. Lekin peshonamga yozilgani shu ekan, nima qilay. Ey, ahmoq, buning kuladigan joyi bormi? Jon-jon deyish u yoqda tursin, ming yil toq o'tsam ham senga o'xshagan shumshuklarga nazarimni solmayman. Ahmoqsan. Ilgarigidek tinch zamon bo'lganda shunday deb bo'psan!

– Shuni aytyapman-da! Urushning kasofati bilan qamchi yemay quturib yuribsan-da, – dedi istehzo bilan Usmon ko‘zlarini o‘ynatib tamshanarkan. – Mening xotim bo‘lganingdami, nima qilishimni o‘zim bilardim!

Jamila lablari dir-dir titrab, Usmonga yeb qo‘ygudek bo‘lib qaradi, unga bir narsa demoqchi bo‘lib og‘iz juftladi-yu, lekin «shu ahmoq bilan aytishib nima obro‘ topdim» deb o‘yladi shekilli, jirkanch bilan «tuf», dedi-da, yerda yotgan panshaxasini yelkasiga tashlab, indamay nari ketdi. Men berigi tomonda aravaning ustidan xashak tushirayotgan edim. Jamila meni ko‘rishi bilan boshqa tomonga burilib ketdi. Yangam mening qay ahvolda ekanimni sezgan edi. Nazarimda, yangamni emas, meni haqorat qilishgandek izza bo‘lib, g‘azabim qaynab ketdi. «Nega ularga yondashasan, nega ular bilan gaplashasan?» deb yangamga jonim achidi-yu, ichimda uni koyidim.

Jamila o‘sha kuni kechgacha noxush yurdi, kulmadi ham, gapirmadi ham. Men shoti aravani haydab g‘aram oldiga borganimda, Jamila meni gapirmasin deb ataylab ishga alahsitib, dilini o‘rtayotgan o‘y-fikrlarini yashirishga harakat qildi, u panshaxasini kattakon pichan g‘aramiga sanchdi-da, go‘yo tog‘ni ag‘darayotgandek uni yerdan shartta ko‘tarib, yuzini yashirganicha g‘ayrat bilan pichanni aravaga otaverdi. Undan uzoqlashar ekanman, qayta-qayta orqamga qayrilib qarardim: yangam panshaxa dastasiga suyanib biroz xomush turar, o‘ylanib qolar, keyin yana ishga tushib ketardi.

Men aravaga oxirgi marta pichan bosar ekanman, Jamilaning botib borayotgan quyoshga uzoq tikilib turganini payqadim. Quyosh daryoning narigi yog'ida, qozoq dashtlarining allaqayerida o't yoqilgan tandirning og'zidek alan-galanib, holdan toyib, osmonda suzib yurgan pag'a-pag'a bulut parchalarini qizg'ish rangga bo'yab, binafsharang dashtlikka so'nggi shu'larini sochib, asta-sekin ufq orqasiga o'tib borardi. Jamila kaftini ishqalab o'sha tomonda ajib bir manzara borday, ko'zlarini uzmay, kulim-sirab qarab turardi. Endi uning chehrasi ochilib, ko'ngli ancha ko'tarilgan edi.

O'shanda Jamila mening aytmagan, lekin yura-gimda tugilib, tilim uchida turgan: «Nega ularga yondashasan, nega ular bilan gaplashasan!» degan ta'namga javob berayotganday:

– Haligi gaplarimni ko'nglingga olma, kichkina bo'la, – deb qo'ydi, eng yaqin sirdoshi bilan dardlashayotgandek. – Usmon ham odammi? It ham bir, u ham bir.

Jamila botib borayotgan quyoshdan ko'zini uzmay, indamay qoldi, keyin go'yo menga emas, o'ziga gapirayotganday shunday dedi:

– Bunday kishilar ko'nglingdagini bilarmidi... Buni hech kim bilmaydi. Xudo bilsin, bunday erkaklar dunyoda yo'qdir ham!

Men aravani qaytarishga ham ulgurmasdan qaragam, Jamila allaqachon narigi tomonda ishlayotgan kelinlar oldiga yugurib borib, ular bilan chaqachaqlashib quvelashib yuribdi. Olovdek tovlanib ~~ularning ko'zlarini binafshaga qarab ko'ngli ochildimi yoki turgan qayshiq ishlaganidan~~

xursand bo'ldimi, bilmadim, har qalay, kayfi chog' edi. Xashak ortilgan arava ustida o'tirar ekanman, Jamilaning qo'llarini keng yozgancha oppoq durrasini hilpiratib chopib borayotganini ko'rib, ko'nglim ancha taskin topdi: «Ha, Usmon o'zi kim-u uning so'zi nima bo'lardi?»

– Chuh, jonivor, chuh! – deb otga qamchi urdim.

* * *

Brigadir O'razmat og'a aytgandek, sochimni oldirib ketayin, deb otamning ustaxonadan qaytishini kutdim. Lekin u kelguncha bekor o'tirmay, deb Sodiq akamning xatiga javob yozdim.

Darvoqe, xat yozishda bizlarning o'zimizga xos bir taomilimiz bor. Armiyadagi akalarim xatni otamning nomiga yozishardi, pochталon bo'lsa ularni onamga berardi, xatlarni o'qib berish, ularga javob yozish mening vazifam edi. Xatni o'qiy boshlashim bilanoq unda nimalar yozilganini darrov bilib olardim. Chunki hamma xatlar egiz qo'zilardek bir-biriga o'xshardi. Sodiq akam har doim xatni «Sog'inchli salom xat» degan so'zdan boshlardi. Keyin: «Yetib ma'lum bo'lsinki, u tomonda, ya'ni gullab-yashnayotgan Tolosning salqin havosida sog'-salomat, o'ynab-kulib yurgan jondan aziz, mehribon otajonim Yo'lchiboyga» deb salomni otamdan boshlardi, keyin katta oyimni, so'ngra ishchan oyimni, ana undan keyin qavm-qarindoshlarimizning sog'lig'ini so'rab, eng oxirida: «shuningdek, xotinim Jamila ham eson-omon yuribdimi?» deb bir og'iz qistirib o'tardi.

Ota-onasi, qavm-qarindoshlari turganda dastlab xotinini esga olish, xatni uning nomiga yozish odobdan emas, albatta, bu narsa faqat Sodiqqa emas, balki, umuman erkak zotiga to'g'ri kelmaydi. Biroq biz shu ikki enli xat olib turganimizga ham ming qatla shukur qilamiz, ovuldagilar uchun bu bir katta baxt edi. Oyim xatni menga ikki-uch marta o'qitib olgandan keyin, qozon-tovoq, issiq-sovuqqa uraverib yorilib ketgan qo'llariga olib, go'yo uchirib yuborishdan qo'rqqandek uni avaylab uchburchak qilib buklab qo'yardi.

– E-e, tumordek xatlaringdan onang aylan-sin, – derdi u ko'ziga yosh olib, og'ir xo'rsinib. – Ota-ona, qarindoshlarning ahvolini so'rayditya! Axir, biz uydamiz-ku, bizni jin urarmidi! Baxtimizga, ishqilib, sizlar omon bo'linglar, xudo o'z panohida saqlasin. Ikki enli xat yozib, sog'salomat yuribman, deb qo'ysalaring, shuning o'zi ham katta g'animat.

Oyim xatga yana biroz termilib qarab turardida, so'ngra uni sandiqdagi xatlar saqlanadigan xaltachaga yashirib qo'yardi.

Agar shu payt Jamila uyda bo'lib qo'lsa, u ham xatni bir karra ichida o'qib chiqardi. Jamila har safar xatni qo'liga olishi bilan o'z-o'zidan qizishib ketar, uni harislik bilan tez-tez o'qiy boshlardi. Lekin xatning oxiriga yaqinlashgan sayin yuzidagi quvonch alangalari so'nib, rangi o'chib, qoshlari yana chimirilib qolardi. Ba'zida xatni oxirigacha o'qib chiqishga ham sabri chidamay, hafsalasi pir bo'lardi-yu, g'ing demasdan, go'yo qarz olgan

narsasini qaytarib berayotganday bo'shshib, xatni oyimning qo'liga tutqazardi.

Xat saqlanadigan xaltachani sandiqqa bekitarkan, kelinining tumshayib qolganini payqagan oyim unga tasalli bergan bo'lardi:

– Xabar kelganiga quvonish o'rniga xafa bo'lganing nimasi, bolam. Yoki faqat sening kuyoving askarlikka ketganmi? Barchaga barobar musibat, sabr qil... Ko'z ochib ko'rgan yorini kim sog'inmaydi deysan. Sog'insang ham sir boy berma, ichingda saqla.

Jamila bo'lsa miq etmasdi. Lom-mim demasa ham parishon chehrasi go'yo: «Eh, koshki edi tushunsangiz!» deyayotganday bo'lardi.

Sodiq akam bu xatini ham Saratovdan, gospitaldan yozgan edi. Xudo xohlasa, kuzning o'rtalariga borib qolarman, debdi. Ilgari ham shunday deb yozganida biz juda quvongan edik.

Otam ishdan qaytgach, tezda sochimni oldirdim-u uyda qolmay, otlarni bedazorga qo'yib yubordim-da, o'zim har kungidek xirmonda tunadim. Raisimiz mollarni bedazorga yoyishga ruxsat bermasdi, biroq men otlarim yaxshi to'ysin deb ularni ko'zdan ovloq joydagi bedazorga tushovlab qo'yardim. Buni hech kim bilmasdi. Bu safar, aravani xirmonda qoldirib borsam, pastlikda yana to'rt ot o'tlab yuribdi. Jahlim chiqib, ularni chekkaroq joyga haydab yubormoqchi bo'ldim. Biroq otlarning ikkitasi brigadir aytgan o'sha Doniyorniki ekanini tanib qoldim. Men ertadan boshlab barimiz bir brigada bo'lib, stansiyaga birga qatnaymiz, degan o'y bilan otlarga tegmadim. So'ngra xirmonga

kelsam, Doniyor ham shu yerda ekan. U endigina aravasining g'ildiraklarini moylab bo'lib, o'qning gaykalarini burayotgan ekan.

– Doniyor aka, otlar senikimi? – deb so'radim undan.

U menga bir qarab qo'ydi-da:

– Ikkitasi meniki, – dedi.

– Qolgan ikkitasi-chi?

– Haligi, ha, oti nima edi, Jamilamidi, o'sha kelinniki. Aytmoqchi, u sening yangang bo'ladimi?

– Ha, yangam bo'ladi.

– Bo'lmasa, bugun kechasi Seit qarab tursin, deb brigadirning o'zi tashlab ketdi.

«Yaxshiyam ularni haydab yubormagan ekanman-a!» deb qo'ydim ichimda.

Kech kirib, tog'dan esgan mayin shabada ham tinib, xirmon jimjit bo'lib qoldi. Doniyor ham men yotgan somon ustiga kelib yonboshladi. Lekin ko'p o'tmay yana o'rnidan turdi-da, soy bo'yiga ketdi. U tik jar yoqasiga bordi-da, boshini sal qiyshaytirib, qo'llarini orqasiga qilganicha turib qoldi. Orqasidan qaraganda uning gavdasi oy yorug'ida ko'zga aniq tashlanib turardi. Aftidan, mudroq, sokin tun uyqusini buzib, toshlardan toshlarga urilib, sharillab oqayotgan soy suvining musiqiy ohangini yo bo'lmasa boshqa bir quloq ilg'amas tovushlarni tinglayotgandek Doniyor qimir etmay turardi.

«Odaticha soy bo'yiga borib tunamoqchi shekilli», deb o'zimcha kulib qo'ydim.

Doniyor ovulimizga yaqindagina kelgandi. Pichan o'rog'i endi boshlangan kezlar edi.

Bir kuni bitta bola chopib keldi-da, ovulga bir yarador askar qaytdi, lekin kimligini o'zim ham bilmayman, deb qoldi. Ovulda birov askardan qaytib kelguday bo'lsa, ko'rgani hamma yopirilib borardi. Ammo bu safar frontdan kelgan kishining nasl-nasabi noma'lum bo'lgani uchun o'roqchilar tozayam shov-shuv ko'tarishdi.

– Begona deyishadi-ku.

– Begona bo'lsa, bizning ovulga kelarmidi?

– Shuni ayt-a?

Shunday qilib, u kim ekan, kimning bolasi ekan, o'zimizning qarindosh-urug'imizdan bittayarimtasi bo'lmasin tag'in, deyishib, bir to'da odam ovulga ham borib kelishdi.

Keyin bilishsa, Doniyor asli shu yerlik ekan. Aytishlaricha, u yoshligidan yetim qolib, har kimlarning eshigida yurgan, oxiri Chaqmoqdagi qozoq tog'alarinikiga ketib qolgan, shu-shu, bolani izlagani bironta ham jonkuyar topilmagan. Shunday qilib, u el-urug'ning yodidan ham chiqib ketgan. Ovuldan ketib qolganidan keyingi hayoti to'g'risida esa Doniyor unchalik yozilib gapirmagan. Biroq hozir o'ylab ko'rsam, uning tortmagan azob-uqubatlari qolmaganga o'xshaydi.

Turmush bu mushtdek bolani ne ko'ylarga solmagan, tirikchilik dardida u qayerlarga bosh urmagan. Doniyor ko'p vaqt Chaqmoq dashtida qo'y boqib yurib, voyaga yetgach, jazirama cho'llarda kanal qazigan, yangi tuzilgan paxta sovxozlarida paxta ekib, ekin sug'orib, oxiri Toshkent yaqinidagi Ohangaron shaxtalarida ishlab, o'sha yerdan armiyaga ketgan.

Xullas, Doniyorning armiyadan qadrdon ovulga qaytib kelganiga ovuldagilar xursand bo'lishdi; bechoraning tuz-nasibasi uzilmagan ekan, mana oxiri o'z eliga keldi! Shuncha yil chetda yursa ham tilimizni esdan chiqarmabdi-ya. Biroq tili sal-pal qozoqchaga tortib ketadi, deyishardi.

«Ot aylanib qozig'ini topadi, deganlar. Tug'ishgan yer, el-yurtни unutish osonmi? Kelganingga biz ham, ota-bobolarining arvohi ham xursand; Gironni yengib, tinchlik bo'lsa, sen ham uyjoy qilarsan, bola-chaqali bo'larsan», deyishardi keksalar. Ular Doniyorning yetti pushtini surishtirib, uning qaysi urug'dan ekanligini, ovuldagi ba'zi bir tug'ishganlarining kimligini ham aytib berishdi. Xullas, ovuldagilar: «Doniyor dunyoga yangi kelgandek bo'ldi» deyishadigan bo'lishdi.

Oradan ko'p o'tmay bir kuni brigadir O'razmat shinelini yelkasiga tashlab, chap oyog'i sal oqsoqlagan novcha, bo'yni uzun bir kishini ergashtirib keldi. Yo'rg'a baytalini gijinglatib kelayotgan pakana O'razmatning yonida haligi novcha askar salmog'ini o'ng oyog'iga solib, orqada qolmay, tez-tez yurib kelardi.

Bizlar, pichan o'radigan mashinada ishlayotgan bolalar Doniyorni birinchi ko'rishimiz edi. Doniyor yarasi yaxshi bitib ketmaganidan oyog'ini bukolmasdi. U o'roqqa yaramaydigan bo'lgani uchun biz bilan birga mashinaga qo'yishdi. Rostini aytsam, biz uni avvaliga unchalik yoqtirmadik. Chunki Doniyor juda odamovi edi, gapirishganda ham uning butunlay boshqa, faqat o'zigagina ma'lum bo'lgan narsalar to'g'risida xayol

surayotgani, kishiga tikilib tursa ham ko'ngli boshqa yoqda ekanligi shunday sezilib turardi. U og'ir xayolga botganday angrayib turardi. Buni payqagan kishilar: «Bechora, frontdan keyin hali ham o'zini o'nqlab ololganicha yo'q», deb yurishdi. Lekin Doniyorning o'zini tutishiga, qo'li qo'liga tegmay chaqqon ishlashiga, harakatchanligiga qarab, uni ochiq-yoriq, aqlli, gapga chechan odam, deb o'ylaysan kishi. Balki yetimlik azob-uqubatini ko'p tortganidan u mehnatkash, lekin kamgap, sir-asrorini hech kimga aytmaydigan bo'lib qolganmikin? Ehtimol, shundaydir. Sersavlat, bo'y-basti kelishgan Doniyorning jag'i bir-biriga yopishib ketgan, qovog'i sira ochilmas, ko'zlari bir xilda g'amgin boqardi. Faqat doim uchib turadigan qoshlari uning yuziga husn berib turardi. Goho-goho u qandaydir bir sirli tovush eshitganday hushyor tortar, qoshlari uchib go'yo bir narsadan xursand bo'lganday ko'zlari yaraqlab ketardi. Lekin biz sababini bilmasdik. Bugina emas, uning boshqa qiziq odatlari ham bor. Kechga tomon zang chalinganda, otlarni aravadan chiqarib, ovqat qachon tayyor bo'larkin, deb o'choq atrofida dam olib o'tirardik. Doniyor bo'lsa yonimizdagi Qorovultepaga chiqib, qorong'i tushgunga qadar o'sha yerda o'tirardi.

«U yerda nima bor ekan? U kimni qo'riqlaydi, u nimani qo'riqlayapti?» deb kulishardik biz. Kunlardan birida men ham qiziqib, uning yoniga chiqib o'tirdim. Bu yerda aytarli hech narsa yo'q. Tog' etaklari bo'ylab yastanib yotgan bepoyon dashtlik chuqur dengizga cho'kib borayotganday oqshom qo'ynida yo'qolib borardi. Doniyor

mening kelganimga parvo qilmadi. U chehrasi yorishib, bir tizzasini quchoqlaganicha xayol surib o'tirardi. U men anglab yetmagan, ma'nosiga tushunmagan allaqanday sirli tovushlarni butun vujudi bilan berilib tinglayotgandek tuyulardi. Ba'zan qoshlari chimirilib, ko'zlari chaqnab, kuchi tanasiga sig'mayotgandek to'lg'anar, go'yo o'rnidan irg'ib turib, qulochini yozgancha butun borliqni ko'ksiga bosib, quchoqlamoqchi bo'layotganday tuyulardi. Bir qarasang, qattiq charchagan odamday yana bo'shashib, g'amgin bo'lib qolardi.

Kolxozimizning pichan o'radigan mashinalari buralib-buralib oqayotgan kattakon Gurkurov soyining bo'ylarida xuddi shu soydek gurkirab yurardi. Pichan o'rog'i soylarning to'lib-toshib oqayotgan davriga to'g'ri keldi. Toshdan toshga urilib, ko'piklanib, pishqirib oqqan suv kech kirishi bilan yana ko'payardi va yarim kechaga borib sharillab oqqan ovozidan kapada yotgan yerimda uyg'onib ketardim. Qaymog'i olingan sutdek osmonda muzdek shabada g'ir-g'ir esib, ko'kdagi yulduzlar sadaf donalariday milt-milt etib chaqnab turardi. Tun og'ushida hayqirib oqqan soy suvining to'lqini yana ham kuchliroq sezilib, go'yo ustimizga bosib kelayotganday tuyulardi. Biz qirg'oqdan olisda bo'lsak-da, kapamizni suv oqizib ketmasmikin, degan vahima beixtiyor ko'ngilga g'ulg'ula solardi. Do'stlarim hech narsadan xabarsiz, dong qotib uxlashardi, men tashqariga chiqib ketaman.

Tunda soy bo'yi ham ko'rkam, ham vahimali bo'ladi. O'tloqning u yer-bu yerida o'tlab yurgan

otlar qorayib ko'rinardi. Hammayoq jimjit. Otlar shabnam tushgan o'tlarga to'yib, dam-badam pishqirishar va yengil mudrashardi. Sal narida Gurkurov suvi quturib, mayda tol novdalarini egib, toshlarni yumalatib, sokin tun jimligini buzib, go'yo yer qa'ridan qaynab chiqayotganday dahshat bilan sharillab oqardi. Shunday kechalarda men doim Doniyorni eslardim. «Darvoqe, Doniyor qayerda qoldi ekan?» deb so'rardim o'zimdanda o'zim. U doim yakka o'zi suv bo'yidagi pichan g'aramlari ustiga borib yotardi. «Nima balo, u kechasi qo'rqmaydimi, suvning sharillashidan qulog'i bitmaydimi?» degan fikr xayolimdan o'tardi. U hozir ham uxlayotganmikin yoki uyg'oqmikin? Tavba, yolg'iz suv bo'yiga borib yotishning nima hojati bor ekan? Buning nima halovati bor? Qiziq. Qiziq sira odamlarga qo'shilmaydi-ya. U hozir qayerda ekan deb atrofga nazar tashlab, quloq solaman, hammayoq jimjit. Qirg'oq bo'ylab qiya tepalik cho'zilib ketgan tog' etaklariga qorong'ilik cho'kmoqda, osmonning u yer-bu yerida yulduzlar miltillab ko'rinmoqda.

Ovulga kelganiga bir necha kun bo'lsa ham o'zini chetga tortib, hech kimga qo'shilmay yurgan Doniyor oshna-og'ayni orttira olmadi. Birovga yondashmas, janjallashish, tortishish nimaligini bilmas, birovga yaxshi ham gapirmas, yomon ham gapirmas edi. Ovulda yaxshilik ham qilib, yomonlik ham qilib, yig'ilishlarda so'zlab, to'y va ma'rakalarda qariyalar bilan yonma-yon o'tirib, elning issiq-sovug'iga aralashib yurgan o'ktam yigitlar qadr-qimmatli bo'lib, darrov

og'izga tushadilar, xotin-qizlarning nazariga ilinadiganlar ham shular.

Doniyorga o'xshab ertadan-kechgacha ter to'kib ishlagan, lekin o'zini boshqalardan chetga olib yurgan, o'zi bilan o'zi bo'lib, birovga zarari ham, foydasi ham tekkan kishilar to'g'risida: «Bir amallab kun ko'rib yurgan bechora-ku», deyishardi. Bizlarga o'xshagan o'zbilarmon, mahmadona bolalar esa haligidek chinakam, asl yigitlarday bo'lishni havas qilib, Doniyorning yuziga bo'lmasa ham orqasidan kulardik. Uning ko'ylagini o'zi yuvganiga ham kular edik: u armiyadan bitta ko'ylak bilan kelganligi uchun ham uni qurir-qurimas kiyib olardi. Biroq qizig'i shundaki, Doniyor mo'min-qobil bo'lsa ham biz u bilan bemalol, botinib gapirisha olmasdik. Gap uning kattaligida emas edi, albatta. Chunki u juda nari borsa akalarim bilan teng kelardi. Shuning uchun ham biz u bilan sensirab gaplashar edik. Nima, o'zimizni pastga urarmidik. Garchi Doniyor ulug'sifat bir odam bo'lmasa-da, uning shunday hech kim bilan gapirishmay, vazmin yurishida qandaydir bir xosiyat bordek, sho'x, shayton bolalar undan hayiqib turishardi.

Bunga qisman o'zim ham sababchi bo'ldimmi deyman-da. Chunki men odamlardan, ayniqsa frontga borib kelganlardan ko'rgan-bilganlarini ipidan-ignasigacha gapirib berishni iltimos qilib, ularni hol-joniga qo'ymasdim, savolman deganni yog'dirib yuborardim. Shuning uchun ham «Seit xira» degan laqab orttirganman.

Doniyor kelgan dastlabki kunlarda, men undan urush to'g'risida ko'p narsalarni so'rab, bilib

olaman deb yurdim. Bir kun ishdan so'ng gulxan atrofida ovqat ichib dam olib o'tirganimizda Doniyordan so'rab qoldim:

– Doniyor aka, urushda ko'rgan-kechirganlaringdan bir gapirib bermaysanmi?

Doniyor hadeganda gapira qolmadi. Chamamda, bu gap yoqmadi shekilli.

– Urush deysanmi? – dedi u va xuddi o'ziga javob berayotganday past ovoz bilan qo'shib qo'ydi:

– Urushning nomi o'chsin, uni bilmaganlaring yaxshi!

Doniyor narida yotgan xashakdan katta bir tutam olib gulxanga tashladi va olovni tez-tez puflab yondirdi-da, hech kimga qaramay qo'llarini o'tga toblay boshladi. U alanganib yonayotgan olovga tikilgancha uzoq jim qoldi.

Doniyorning nega bunday qilganini kim bilsin, lekin uning o'sha ikki og'iz gapidan ham urushni ertakdek ermak qilib gapirib bo'lmasligi, u odamning yurak-yuragiga singib ketishi, u haqda gapirish nihoyatda og'ir ekanligi shunday sezilib turardi. Uyalganimdan boshimni yerdan ko'tara olmadim. Shu-shu Doniyordan urush haqida so'ramaydigan bo'ldim. Bolalar ham unga tegajaklik qilmaydigan bo'lishdi.

Biroq ko'rinishi tund, odamga aralashmaydigan Doniyor o'zicha yakka-yolg'iz yuravergani uchun uning armiyadan kelganligining qizig'i ham qolmadi. Qay bir kishilar: «Shunchaki bir odamda» deganday qilib uni nazariga ilmas, boshqa birovlar esa undan ro'yrost kulib, ko'pchilik esa rahmi kelib: «Boshpanasiz, bir amallab jon saqlab yurgan bir g'arib-da... Kolxozning dalada

beradigan issiq ovqati bo'lmasa, tentirab ketib qolarmidi... O'ziyam, qo'ydek yuvosh ekan» deb achinib gapirishardi. Bora-bora kishilar Doniyorga ko'nikib qolishdi shekilli, uni boshqa gap qilmaydigan bo'lishdi. Odamlarning u bilan ishi bo'lmay qo'ydi.

* * *

Ertasi saharlab Doniyor ikkalamiz otlarni xirmonga olib keldik, shu payt Jamila yangam kelib qoldi. U bizni ko'rishi bilan uzoqdan qichqirdi:

– Ey, kichkina bola, qaysisi mening otlarim, bu yoqqa haydab kel! Xomutlari qani? – deb umri bo'yi aravakashlik qilgan odamday, g'ildiraklari joyidamikin deganday tepib ko'rar, u yoq-bu yog'ini sinchiklab ko'zdan kechirardi. Biz Doniyor bilan otlarni yetaklab, xirmonga yaqinlashib kelganimizda, ikkalamizning afti angorimiz Jamilaga g'alati ko'rindi shekilli, u bir kulimsirab qo'ydi, Doniyorning uzun va oriq oyoqlaridan qo'nji keng soldatcha etiklari chiqib ketgudek bo'lib shalvirab turardi, men bo'lsam, qorayib, toshdek qotib ketgan oyoqlarim bilan otni niqtab kelardim.

– O'xshatmaguncha uchratmas, deganlariday juda topishibsizlar-ku. – Shu-shu go'yo bizning jilovimizni qo'liga olgandek, u buyruq qilaverdi: – Qani, tez-tez bo'linglar, urushda turish yo'q, ertaroq salqinda jo'nay qolaylik, – deb otlarini aravaga qo'sha boshladi.

Jamila Doniyorning bori ham, yo'g'i ham bilinmaydi, deganday, uni nazariga ilmasdi.

Gapirishsa ham men bilan gaplashardi. U bizdan qolishmay yelib-yugurib ishlardi. Jamiladagi bu jasorat, ayniqsa o'zini katta olib gapirishi Doniyorga qattiq tekkanday bo'ldi. Doniyor chakkasi tirishib, uni ham yoqtirmaganday, ham hayratda qolganday, tumshayib teskari burilib oldi. Jamila buni payqagani ham yo'q. Doniyor tarozi ustidagi qoplardan birini indamay dast ko'tarib aravasiga tashlaganda, Jamila unga yopisha ketdi.

– Bu nima qiliq, har kim o'z bilganicha ishlayveradimi? Qani, qo'lingni ber, qo'llashganni xudo qo'llaydi! Hoy kichkina bola, aravaga chiq, qoplarni joylashtir!

Jamila Doniyorning qo'lidan shartta ushlab, qopni ikkovlashib ko'targanida, Doniyor uyalganidan qip-qizarib ketdi. Shundan keyin ham ular qoplarni qo'llashib ko'tarib bosishdi, qo'llari bir-biriga chirmashib, qop ustidan asta sirpanib tusharkan, Doniyor o'ng'aysizlanib unga qaramaslikka harakat qilardi. Jamila bo'lsa parvoyifalak, har safar tarozibon xotinning yoniga kelganida, u bilan hazil-huzul qilib, hiring-hiring kulishardi. Jo'nash oldidangina u ko'zini bir qisib qo'yib, Doniyorga:

– Hoy yigit, isming nima, Doniyormidi, ko'rinishdan erkakka o'xshaysan-ku, qani, yo'l bo'shla! – dedi.

Doniyor bu safar ham miq etmadi. Jamilaga cho'chiganday bir qarab qo'ydi-da, aravani haydab ketdi.

«Obbo sho'ring qurg'ur-ey, muncha uyalmasang!» deb achinib qo'ydim unga.

Yo'l olis, dashtdan yigirma chaqirimcha yo'l bosib, Qorator darasidan o'tib, stansiyaga borish kerak. Shunisi yaxshiki, xirmondan to stansiyagacha yo'l qiyalab boradi, otlarga ham ancha yengil edi. Ulug'tov tog'ining etagidagi ko'm-ko'k daraxtlar ichiga ko'milgan ovulimiz to daradan chiqib ketguncha, xuddi kaftdagidek aniq ko'rinib turardi. Daraning etagidan esa temiryo'l kesib o'tadi.

Shunday qilib, biz har kuni stansiyaga g'alla tashib yurdik. Ovuldan ertalab chiqib, stansiyaga peshinda yetib boramiz. Taqir yo'ldagi shag'al arava g'ildiraklari ostida g'ichirlardi. Kun isigan sayin otlarning yag'rinlaridan ter quyilib oqar, chivinlar esa chang aralash unga yopishar edi.

Saratonning jazirama quyoshi hammayoqni qovjiratib kuydiradi. Stansiyaga kelsang ot-aravaning ko'pligidan qadam bosolmaysan. Tog' etagidagi uzoq kolxozlardan eshak va ho'kizlarga g'alla ortib kelgan bolalar bilan xotinlarning kiyimlari terdan sho'ri chiqib ketgan, chang bosgan betlari qorayib kuyib ketgan, shamoldan lablari yorilib, yalangoyoq, yalangbosh horibtolib keladilar. Zagotzernoning hovlisi qiy-chuv, uning darvozasiga: «Hamma g'alla front uchun!» degan shior yozib qo'yilgan. Paxsa bilan aylantirib olingan pastqam hovlining tashqarisida vagonlarni bir-biriga ulab yurgan parovoz qaynoq bug' chiqarib, qumursqadek tinmay harakat qilardi. Sal naridan poyezdlar quloqni kar qilgudek darajada bo'kirishib o'tishadi. Darvoza oldiga cho'ktirilgan tuyalar o'rnidan turgisi

kelay, jini qo'zib, ko'pik sohib ovozing boricha bo'kirardi.

Kattakon kapponning ichiga g'alla tog'-tog' qilib uyib tashlangan. G'alla solingan qoplarni orqalab taxta trapdan ana shu uyumlarning tepasiga olib chiqib to'kish kerak. Kapponning qizigan tunuka tomidan chiqqan bo'yoq aralash temir hidi bug'doy changi bilan birga qo'shilib dimog'ni qichitardi.

Uyqusizlikdan ko'zlari qizarib ketgan omborchi pastda qo'lini paxsa qilib so'kinardi:

– Hoy bola, ko'zingga qara, ustiga chiqarib to'ksang-chi!

U nega so'kinadi? So'kinmasa bo'lmaydimi? O'sha yerga olib chiqib to'kish kerakligini o'zimiz ham bilamiz-ku.

Biz bu yerdagina emas, balki dalaning o'zida, yerga don tashlangan kundan mehnat qilamiz. Yosh-yalang, xotin, bolalar yoz bo'yi ekinni tinmay parvarish qiladi, kombaynchilarimiz har kuni yuz martalab buziladigan, parti ketib, sharti qolgan kombaynni bir nafas ham to'xtatmay, saratonning jazirama kunlarida ham daladan chiqishmaydi. Hozir ham dalada o'roqchilar tong sahardan qorong'i kechgacha zirqirab og'rikan bellarini yozolmay g'alla o'rmoqdalar, bir qarich bolalar bitta ham boshqni qoldirmay terib olmoqdalar. O'sha kunlarda biz barcha topgan-tutganimizni frontga jo'natamiz, bu bizning g'alabaga qo'shgan ter bilan qonimizdir.

Hali-hali esimda, yosh bola ekanman, zabardast yigitlar ko'taradigan katta-katta qoplarni yelkamga tashlab, uning bir burchagidan mahkam

tishlab trapdan yuqoriga chiqar ekanman, qovurg'alarim mayishib, ko'zlarim tinib ketardi. Qadam sayin trapning taxtalari egilib, kappon ichidan ko'tarilayotgan chang aralash g'ubor o'pkani qisardi. Necha marta holdan toyib, orqamdan sirg'alib tushib borayotgan qopni yelkamdan irg'itib, o'zim ham sakrab yuborgim kelardi. Lekin orqamdan ham qop ko'targan odamlar kelardi. U ham menga o'xshagan bir yosh boladir yo bo'lmasa, tushib-chiqib yurgan ayollarning biridir. Agarda urush bo'lmaganda bunday og'ir yukni ularga kim ko'tartirib qo'yardi? Shunday og'ir ishga ayollar chidash berayotganda nolishga haqim bormi?

Ana, oldinda Jamila yangam boryapti. Etagini qistirib olgan, uning bug'doyrang chiroyli oyoq muskullari tarang tortilib, paylari uzilib ketgunday bo'ladi. U go'yo yukini yengillatayotganday bukilib, egilib og'ir qadam tashlardi. Goh-goh u mening holdan toyib borayotganimni sezgandek to'xtab qolardi-da:

– Bo'shshama, kichkina bola, oz qoldi! – deb qo'yardi. Biroq o'zi ham qattiq charchaganidan ovozi bo'g'ilib chiqardi.

Bug'doyni to'kib, orqaga qaytayotganimizda, doim Doniyorga duch kelardik. U odati bo'yicha hech kimga qo'shilmay, jimgina, salmoq bilan oyog'ini oqsoqlanib bosardi. Biz unga yondashganimizda, og'ir tortgan bo'ynini cho'zib, qistirilgan ko'ylagining barini yozib kelayotgan Jamilaga Doniyor enkayganicha qovoq ostidan tikilib o'tardi. U Jamilani go'yo birinchi marta ko'rayotganday hamisha ana shunday tikilib qarardi.

Lekin Jamila bunga sira e'tibor bermasdi. Birga ishlaganimizdan buyon ularning biron marta ham ochilib gaplashganini ko'rganim yo'q. Jamila ba'zan shunchaki hazillashib, tegishib kulib gapirsa, ba'zida mutlaqo ishi bo'lmasdi. Bu uning kayfiyatiga bog'liq edi. Ko'ngli kelsa, yo'lda kelayotib Jamila menga: «Qani, chuh de, kichkina bola, ketdik!» derdi-da, o'tirgan yeridan sapchib turib, qiyqirib, qamchisini o'ynatgancha aravani haydab ketardi. Men ham undan qolishmasdim. Hash-pash deguncha oldinda borayotgan Doniyorni quvib o'tib ketardik. Doniyor orqada chang-to'zon ichida qolardi. Aslida bu hazil bo'lsa-da, lekin bunday hazilga hamma ham chidayvermasdi. Biroq Doniyor g'ing demas, ranjimas edi. Biz chang-to'zon ko'tarib, uning yonidan tasiratusur qilib o'tib ketsak ham u go'yo aybdor kishiday muloyimgina kulimsirab, aravada tik turganicha otlarga ustma-ust qamchi bosib borayotgan Jamilaga ajablanib, indamay qarab qolardi. Uning jahli chiqdimikin, deb orqamga qayrilib qaraganimda, chang quyuni ichida qolgan Doniyorning mamnun bo'lganday Jamiladan ko'zini olmay tikilib turganini payqardim. Uning bu qarashida o'ta ko'ngilchanlik, olijanoblik bilan birga, yuragini kuydirayotgan allaqanday sirli bir hasrat borligi sezilib turardi. Jamilaning bu qiliqlarini, istehzoli kulishlarini, yonidan go'yo mensimagan kishiday indamay o'tishlarini Doniyor hecham ko'ngliga og'ir olmas, bariga chidab, bir og'iz so'z qaytarmas edi. Ba'zida Doniyorga rahmim kelib:

– Qo‘yday yuvosh odamning dilini og‘ritganing nimasi, yanga? – desam, Jamila:

– Ke, qo‘y, shuni gapirma! – deb qo‘lini siltab kulib qo‘yardi. – E, shunchaki, bekorchilikdan hazillashaman-da. Nima biron joyi kamayib qolarmidi!

Bora-bora yangamga qo‘shilib men ham hazil-huzul qiladigan bo‘ldim. Chunki Doniyorning Jamilaga ma‘noli tikilib qarashlari menga g‘alati tuyula boshladi. Ayniqsa Jamila qop ko‘targanida Doniyor ko‘zining qiri bilan unga tikilib qolardi. Har kim o‘zi bilan o‘zi ovora bo‘lib, ko‘pchilik ish bilan alahsib, buni payqamaydi, deb o‘ylaydi shekilli. Aravakashlar qiyqirig‘i, ot-aravalarining ko‘pligidan stansiyaning xuddi bozorga o‘xshab ketgan to‘s-to‘polon hovlisida Jamila qanchalik qiynalmasin, sira bo‘sh kelmay yelib-yugurib ishlaganidan, qah-qaha urib kulganidan u hammadan ajralib ko‘zga yaqqol tashlanib turardi. Jamila arava chetiga qo‘yilgan qoplarni qo‘zg‘ata-qo‘zg‘ata gavdasini egib, bo‘ynini cho‘zib ko‘kragini kerib yelkasiga olarkan, qop-qora qo‘ng‘ir soch o‘rimlari yerga tegay-tegay deb ketar, salmoq bilan orqasiga burilganida esa, qisq ko‘zlarining qorachiq-lari kipriklari orasidan yalt etib ko‘rinardi. O‘shanda qop ko‘targan Jamila kapponning eshigiga yetguniga qadar Doniyor uni zimdan kuzatib qolardi. Men buni payqab yurardim. Hadeganda ko‘nglimga og‘ir olmagan bo‘lsam ham, lekin keyinchalik Doniyorning yangamga bunday zimdan nazar tashlab yurishi menga yoqmadi, hatto izzat-nafsimga tekkanday bo‘ldi: hech kimga ravo ko‘rmay, qizg‘anib

yursam-u, Jamilaga boshqalar qolib, Doniyorboy ko'z tiksa-ya. «Doniyorki, Jamilaga ko'z tikdimi, boshqalardan xafa bo'lmasam ham bo'larkan! Tavba!» derdim jahlim chiqib o'zimga o'zim.

Endi Doniyorni mo'min-qobil yigit deb ayamoq u yoqda tursin, yomon ko'ra boshladim. Shundan keyin men yana yangamga qo'shilib, uni masxara qila boshladim. Ammo bu hazilimizning tagi zil bo'ldi.

G'alla tashib yurgan qoplarimiz orasida pishiq matodan tikilgan yetti pudli katta bir qop bor edi. Hamisha yangam ikkovimiz uni kapponga olib borib yerga to'kardik, chunki bir kishi ko'tarolmasdi. Bir kuni xirmonda aravalarga yuk ortayotib, yangam bilan birga haligi katta qopni Doniyorning aravasiga tashladik-da, ustidan boshqa qoplarni bostirib qo'ydik. Qani, nima qilar ekan, deb o'yladik o'zimizcha.

Xirmondan kun chiqarda jo'nab ketdik. Yo'lda rus qishlog'ida birovning bog'iga kirib, Jamila ikkovimiz olma o'g'irlab chiqdik-da, yo'l-yo'lakay qah-qahlab kulishib ketdik: Jamila bora-borguncha Doniyorga «Ilib ol!» deb olma otib bordi. Olma tugagandan keyin biz odatdagicha uni chang-to'zonda qoldirib, ancha uzoqlashib ketdik. Doniyor daradan chiqaverishdagina bizni quvib yetdi, temiryo'l berk ekan, uning ochilishini kutib turishga to'g'ri keldi. Bu yerdan to stansiyagacha birga keldik. Bu orada haligi yetti pudli qop yodimizdan ko'tarilib ketibdi, xayolimizda hech gap yo'q, g'allani tashib bo'lay deb qoldik. Bir mahal Jamila biqinimga turtib, Doniyorni ko'rsatib bir kulib qo'ydi. Doniyor arava

ustida turgan ekan. «Buni nima qilsam ekan?» deganday haligi katta qopning u yoq-bu yog'iga qarab turardi. So'ngra u Jamilaning qiqir-qiqir kulayotganini payqab qolib, bizning sinamoqchi bo'lganimizni sezdi shekilli, qip-qizarib ketdi.

– Hoy, ishtoningni baland ko'tar, tushib ketmasin tag'in! – deb qichqirdi Jamila.

Doniyor unga bir o'qrayib qaradi-da, qopni nari-beri surib aravaning chetiga keltirdi, so'ngra uni bir qo'li bilan suyab turib, yerga sakrab tushdi. Hash-pash deguncha bo'lmay, zilday qopni bir siltab yelkasiga oldi-da, kappon tomon yura boshladi. Biz, qani, nima qilar ekan, deb o'zimizni go'llikka solib, sir bermay turdik, boshqalar ham unga parvo qilishgani yo'q. Hamma ham qop ko'tarib yuribdi-da, kim bilan kimning ishi bor deysiz. Ammo Doniyor trapga yaqinlashganda Jamila uning orqasidan yugurib ketdi.

– Buni qayerga olib boryapsan, esing joyidami o'zi, shu yerga tashla, nima, hazilni tushunmaysanmi?

– Nari tur! – deb Doniyor uni jerkib soldi.

Shoxi singandek bo'lgan Jamila o'ng'aysizlanib, trapdan chiqib ketayotgan Doniyorning orqasidan kulib qarab:

– Bu o'larmonni qaranglar, ko'tarib ketdiya! – deb xuddi aybli kishiday iljayib, o'zicha to'ng'illab qo'ydi.

Garchi Jamila hadeb qiqir-qiqir kulsa ham borgan sari uning kulgisi sun'iylashib, o'zini o'zi zo'rlab kulayotganday bo'lib tuyuldi. Doniyor qopni ko'tarib borar ekan, yarador oyog'iga zo'r

kelib, oqsay boshlaganidangina, biz uni qanday azobga qo'yganimizni tushundik.

Doniyorning oyog'i yarador ekanini nega ilgariroq o'ylamadik axir? Eh, bolaligim qursin-a, shu gap mendan chiqdi-ya!

– Orqangga qayt! – deb qichqirdi Jamila kulgi aralash.

Biroq endi buning iloji yo'q edi. Chunki orqasidan ham qop ko'targan odamlar kelishayotgan edi. Men esimdan og'ayozib, keyin nima bo'lganini bilmayman. Ko'z o'ngimda o'sha kattakon qora qopni ko'targan Doniyor. U bukilib, trapdan yer bag'irlab yuqoriga chiqib borardi. Yarador oyog'ini avaylab bosar, unga zo'r kelmasin, deb qanchalik urinmasin, baribir, har qadam tashlaganda og'riqqa chidayolmay, tishini tishiga qo'yib, boshini chayqardi. U yuqorilagan sari ustidagi og'ir qop yelkasiga minib olgan balo-qazoday uni battar bosar, u tobora ko'p chayqalardi. Yangam bilan o'ylamay qilgan bu qilmishimizga azbaroyi uyalganimdan yer yorilsa-yu, yerga kirib ketgunday bo'ldim, qo'rqqanimdan yuragim orqamga tortib ketdi. Qop ko'targan Doniyor emas-u go'yo men o'zimday, go'yo o'z oyog'im zirqirab, ko'z o'ngim qorong'ilashib ketdi.

Doniyor yana to'xtab, qopni tishladi-da, ko'zini yumdi. Mening ham boshim aylanib, yer o'pirilib ketayotganday bo'ldi. Bir nafas hech narsani bilmay qoldim.

Kimdir bilagimni changallab, sindirib yuborgunday siqib ushladi. Bunday qaragam, Jamila ekan. Qo'rqqanidan murdadek oqarib

ketgan, lablari dir-dir titrab, ko'zlarini katta ochgancha Doniyorga termilib turardi. Atrofimizni omborchi va boshqalar o'rab olishibdi. Ular ham nima gapligiga tushunmay, Doniyorga hayron bo'lib qarashardi.

Mana, Doniyor yurib borayotib sirg'alib ketayotgan qopni o'nqlab olay deb bir silkidi-yu, lekin og'irlikka ortiq tob bera olmay cho'kkalay boshladi.

– Tashla! Tashla qopni! – deb qichqirib yubordi Jamila.

Doniyor quloq solmadi. Orqada kelayotganlarga tegib ketmasligi uchun qopni trapning chetidan pastga tashlab yuborsa bo'lardi. Biroq u o'jarlik qilib qopni ko'targanicha turaverdi. Jamilaning ovozini eshitishi bilan yana oyoqlarini rostlab, oldinga qarab intildi. Bir-ikki qadam yurib orqaga tisarila boshlaganida, tarozibonning jonponi chiqib, ovozining boricha qichqirdi:

– Tashla! Tashlasang-chi, it emgan!

– Tashla! – deb boshqalar ham qichqirishdi. Doniyor bu safar ham o'z bilganini qilib, chayqalib-surinib ilgari bosdi.

– Yo'q, u qopni tashlaydigan emas. O'z aytganini qiladi, – dedi kimdir qo'l siltab.

Faqat bu odam emas, balki yonimizda turganlar ham, uning orqasidan qop ko'tarib borayotgan kishilar ham bunda bir sir borligini sezishib, Doniyor qop bilan birga qulab tushmaguncha uni tashlamasligiga ishonch hosil qilishdi.

Hamma bir zum jim bo'lib qoldi.

Kapponning orqasida parovoz zir yugurib vagonlarni bir-biriga ulamoqda. Doniyor yuqo-

riga yuk tortib chiqib ketayotgan otday ilgarilab borardi. U chayqalib yiqiladiganday bo'lsa, shartta to'xtab, kuch to'plar, keyin yana oldinga qarab intilardi. Doniyorning orqasidan kelayotgan odamlar ham noiloj u to'xtaganda to'xtab, u yurganda yurishardi. Ularning ham tinkasi qurib, qora terga botib ketishgandi. Biroq ulardan bittasi ham Doniyor bilan senmenga bormadi. Ular toyg'oq yo'ldan go'yo bir-birlariga ko'rinmas ip bilan bog'langanday turnaqator bo'lib jim borishardi. Bordi-yu, bittasi toyib ketgunday bo'lsa, boshqalar ham xarob bo'ladiganday tuyulardi. Ularning indamay qadam tashlashlarida, bir xil chayqalishlarida kuchli g'ayrat va shijoat, hamkorlik sezilib turardi: Doniyorning orqasidan kelayotgan ayolning oyog'i chalishib, yiqilishiga sal qoldi-yu, shunda ham u o'ziga emas, Doniyorga xudodan madad so'rayotganday unga rahmdillik bilan termilib qaradi. Mana, oz qoldi. Doniyor yana bir zo'r bersa marraga yetadiganday. Lekin Doniyor yana gandraklab, yarador oyog'i unga itoat qilmay qo'ydi. Agar yelkasidagi qopni tashlab yubormasa, o'zining ham qulab ketishi mumkin edi.

– Yugur! Orqasidan suyashib yubor! – deb qichqirdi Jamila menga. O'zi bo'lsa go'yo Doniyorni ushlab qolmoqchi bo'lganday qo'llarini oldinga cho'zardi. Men trapdan yuqoriga yugurdim: qop ko'targanlar orqasidan siqilib o'tib, Doniyorga yetib oldim. U qo'ltig'i ostidan menga bir qarab oldi. Betidan ter quyilib, manglay tomirlari

bo'rtib chiqib, ko'ziga qon to'lib ketgan. Unga ko'maklashmoqchi bo'lgan edim, Doniyor:

– Nari tur! – dedi zarda bilan keyin qopni bir silkidi-da, bor kuchini to'plab, oldinga intildi.

Doniyor qavarib, qadoq bo'lib ketgan qo'llarini shalviratib, oqsoqlanib trapdan tushganda, pastdagilar lom-mim deyishmasdan yo'l berishdi. Faqat tarozibongina o'zini tutolmay jahli chiqib Doniyorni koyib ketdi:

– Nima, seni jin urdimi yo esingni yedingmi? Nima meni odammas deb o'yladingmi, axir bir og'iz aytsang, pastga to'ktirardim-ku. Bunday og'ir qopni ko'tarsin, deb senga kim aytdi?

– Ishing bo'lmasin, o'zim bilaman, – dedi Doniyor sekingina, so'ngra chirt etkazib tupurdi-da, aravasi tomon ketdi. Orqasidan Jamila:

– Hazilni tushunmagan tentak! – deb pichirlab qo'ydi.

Shunday dedi-yu, boshini yerdan ko'tara olmadi. Doniyor buni uqdimi-uqmadimi, har qalay, yangam ikkovimiz uning yuziga tik qaray olmas edik.

Yo'l bo'yi ham birontamiz og'iz ochganimiz yo'q. Doniyorning-ku, kamgapligi hammaga ma'lum, so'zga no'noq. Ayniqsa, bugungisiga tushunolmay hayron edik, u bizdan xafami, yuz ko'rishmaydigan bo'ldimi yo oqko'ngillik qilib, hamma gapni unutib yubordimi, bilmasdik. Bizning sukut saqlashimizning boisi bor edi: bir tomoni, uyalganimizdan yuziga qarayolmasak, ikkinchidan, hazilimizni ko'ngliga og'ir olib yurgani uchun undan xafa edik.

Ertalab g'alla qoplayotganda Jamila bu kasofat qopni oldi-da, uni chok-chokidan shir-shir yirtib yubordi.

– Ma, topgan matohingni boshingga ur! Brigadiringga aytib qo'y, ikkinchi marta bunday qoplarni bera ko'rmasin, – deb haligi yirtilgan qop parchalarini tarozibonning oldiga otib urdi.

– Hoy, aqling joyidami, bu nima qilganing?

– Hech nima!...

Ertasiga har kungiday stansiyaga kelib, qosh qorayganda yana ovulga yo'l oldik. Doniyor oldinda ketib borar edi. Uning ko'nglidagi xijili yozildimi-yo'qmi, bila olmadik, zotan, buni bilish oson emasdi. Xuddi o'rtamizda hech gap o'tmaganday, Doniyor indamay ishini qilaverdi. Shunisi borki, yarador oyog'i ko'proq lat yegan bo'lsa kerak, u qattiqroq oqsab, ayniqsa qop ko'targanda qiynalib yurdi. Garchi u hech narsa demasa ham uning yurish-turishi gunohkor ekanligimizni eslatib, ko'nglimizni og'ritar edi. Loaqal Doniyor sal-pal hazillashib, kulib qarasa ham mayli edi, ko'nglimiz ravshan tortardi.

Jamila otdan tushsa ham egardan tushmay, go'yo ko'nglida hech gap yo'qday hazil-huzul qilib yuraverdi. Lekin ich-ichidan ezilib, xafa bo'lib yurganini aniq sezardim.

Mana, ovulga ketib boryapmiz. Latofatli ajoyib tun.

Sutdek oydin avgust kechalarini kim bilmaydi deysiz. Osmondagi yulduzlar uzoq-uzoqlardan mo'ralashsa ham go'yo ular shunday yaqindan har biri o'zicha nur sochayotganday tuyulardi.

Yulduzlar charaqlagan shunday go'zal kechada biz dara bo'ylab kelardik. Otlar go'yo uyga shoshilayotganday tobora tez yo'rg'alardi. Mayda shag'al ot tuyoqlari va arava g'ildiraklari ostida g'irchillab, atrofga uchib chiqardi. G'ir-g'ir esib turgan mayin shabada ermanning achchiq isi bilan g'arq pishgan g'allaning xushbo'y hidini dimoqqa keltirib urardi. Bularning hammasi otlarning terga botgan egar-jabdug'idan chiqayotgan hid bilan qo'shib boshni aylantirar edi. Yo'lning bir tomonida na'mataklar bilan qoplangan qoyalar qad ko'tarib turardi, yo'lning ikkinchi tomonida, pastlikda, tol va yovvoyi teraklar orasidan Gurkurov jo'sh urib oqardi. Orqada ko'priktan taraqa-turuq qilib o'tayotgan poyezdlarning yangroq gudogi olis-olislardan ham eshitilib turardi.

Bunday so'lim tunda yo'l yurishning o'ziga yarasha gashti bor. Tun quchog'ida baliqday suzib borayotgan otlarning sag'risiga qarab turish, son-sanoqsiz hasharotlarning yoqimli «chir-chiriga» quloq solish, shamol dimoqqa urayotgan xushbo'y hidlarni to'yib-to'yib simirish qanday yaxshi!

Jamila oldimda ketib borardi. U tizginni bo'sh qo'yib, atrofga suqlanib qarar, o'zicha allaqanday ashulani xirgoyi qilardi. Bizning og'zimizga tol-qon solganday jim kelayotganimizdan Jamilaning toqati toq bo'layotganini sezib turardim. Shunday kechada jim yurib bo'ladimi? Yuragida o'ti bor odam shunday go'zal tabiat manzarasini ko'rib jim tura oladimi?!

Yo'q, Jamila jim turolmadi, u ovozini baralla qo'yib kuylab yubordi. Menimcha, uning yana bir

boshqa niyati bo'lsa kerak, Jamila Doniyorning ko'nglini ochib, xafachiligini yozmoqchi bo'lsa kerak. Zotan, odamlar bir-birlarining gunohlarini kechirmasmikin, deb ikkilanib turgan paytda qandaydir bir turtki kerak bo'ladi-ku. Ehtimol, Jamila shu fikrga borgandir, xullas, u bir silkinib qo'ydi-da, qalbidan qaynab chiqayotgan yangroq ovoz bilan kuylab yubordi:

*Shohi ro'molim bog'lab,
Yoningda yuray yayrab...*

Jamila bunday sho'x-sho'x laparlarni juda ko'p bilardi. Uning ashulasi kishiga orom bag'ishlardi. Jamila ashulasini bir zum bo'lib, oldinda borayotgan Doniyorga qichqirdi:

– Hoy, bo'shang yigit, ovozingni bir chiqarsang-chi! Yigitmisan o'zing?

Doniyor aravasini to'xtatdi-da, orqasiga qayrilib:

– Kuylayver, Jamila, qulog'im senda, – deb qo'ydi tortinib.

– Nima, boshqalarning qo'shiq eshitgisi kelmaydi, deb o'ylasanmi? – dedi kesatib Jamila. – Aytmasang aytma, tarang qilishini qara-yu!

Shundan so'ng u «sen aytmasang men ayta-man», deganday, Doniyorga o'chakishib yana ashulani oldi. Uning nima uchun Doniyorni ashula ayt, deb qistaganini bilolmadim. Gapga solmoqchi bo'ldimikin? Shunday bo'lsa kerak, chunki birozdan keyin Jamila yana iltimos qila boshladi:

– Hoy, Doniyor, umringda birovni sevganmi-san? – dedi-yu, nima uchundir kulib yubordi.

Doniyor javob qaytarmadi, Jamila ham churq etmay qoldi. Dara ichiga bir nafas jimlik cho‘kdi. Faqat g‘ildiraklarning dukur-dukur ovozi, otlarning pishqirgani eshitilardi, xolos.

«Juda odamini topib so‘rading-da», deb kulib qo‘ydim men.

Yo‘lni kesib o‘tib, sharqirab o‘qayotgan soyga yetganimizda, Doniyor aravani sekinroq haydab, ot taqalarining kechikdagi kumushday yaraqlagan toshlarga tegib shaqillashiga diqqat bilan quloq sola boshladi. So‘ngra «chuh», deb otlarga bir qamchi urdi-da, birdan titroq ovoz bilan:

*Eh, Olatov, Olatov,
Ota-bobom o‘sgan yer! –*

deb kuylab yubordi. Biroq u yana to‘xtab, yo‘talib qo‘ydi, lekin keyingi ikki misrani yurakdan chiqarib zavq bilan aytdi:

*Ey, Olatov, Olatov,
Oq bulut qalqib ko‘chgan yer!*

Doniyor nimadandir cho‘chiganday yana jim bo‘lib qoldi. Kishi degan uyalmasa-da, nima endi, shu ham ashula aytish bo‘ldimi, bundan ko‘ra aytmagani tuzuk edi. Xudo biladi, yuzi olov bo‘lib yonib ketgandir. Negadir uning uchun o‘zim ham mulzam bo‘ldim.

Lekin Doniyorning shu bir og‘iz kuylashida ham qandaydir bir joziba, nafosat borligi aniq sezilib turardi. Ha, ovozi ham yaxshi edi.

«Qoyilman!» deb qo‘ydim ichimda hayratlanib. Jamila ham qichqirib yubordi.

– Iye, durustsan-ku, ilgari qayerda yurgan eding? Qani ayt, yaxshilab ayt!

Doniyor miq etmay kelaverdi. Oldimizda daradan vodiya chiqadigan joy oqarib ko‘rinardi, o‘sha tomondan shabada esardi. Doniyorning hali boshlagan kuyini yana davom ettirishini sabrsizlik bilan kutardim. Doniyor yana kuylay boshladi, men o‘zimda yo‘q quvonib ketdim.

Doniyor avvaliga tortinib-tortinib sekin kuylay boshladi. Ammo bora-bora ovozi baralla qo‘yib, erkin ayta boshladi, uning ashulasi darada qo‘ng‘iroqday yangrab, uzoq-uzoqlardagi qoyalarda aks sado berdi. Doniyorning qo‘ng‘iroqday ovozigina emas, balki kuyning ohan-raboligi, jo‘shqin his-tuyg‘ularga boyligi ham kishini maftun etardi. Buning nimaligini aqlimga sig‘dira olmay lol bo‘lib qoldim: bu ashulachining ovozi yo bo‘lmasa, yurakdan qaynab chiqayotgan boshqa bir narsami? Kishi qalbining eng nozik torlarini chertib, unda ezgu niyatlar uyg‘otayotgan bu nima o‘zi? Rostini aytsam, bu savolga hozir ham javob bera olmayman.

Qani endi, qo‘limdan kelsa-yu, bularning hammasini qog‘ozga bitib o‘tirmay, iloji bo‘lsa o‘sha ajoyib kuyning ozginasini yaratib bersam.

Unda deyarli so‘z yo‘q, lekin bu kuy so‘zsiz ham samimiy, sof niyatli qalb egasining butun quvonchi, umid-orzulari va tilaklarini ifodalab beradi. Men umrim bino bo‘lib bunday kuyi eshitgan emasman. U qirg‘izchaga ham, qozoqchaga ham o‘xshamaydi, biroq bu kuyga azaldan

bir-biriga qondosh-jondosh bo'lgan qirg'iz bilan qozoq xalqining kuylaridagi eng nafis, eng dilrabo ohanglar singdirilganday bo'lib tuyulardi. Bu kuy goh qirg'iz tog'lariday baland-balandlarga parvoz qilsa, goh poyoni yo'q qozoq dalalariday uzoq-uzoqlarga taralardi. «Yo tavba, Doniyorni shunchalik ashulachi deb kim o'ylagan edi?» derdim men o'zimga o'zim.

Darani bosib o'tib keng dalaga chiqqanimizdan keyin, Doniyorning ashulasi qanot yozib, yana ham kuchliroq yangradi. Bu dilrabo kuy bir-biriga ulanib, bir-biri bilan almashinib borardi. Bugun Doniyorga nima bo'ldi, tinchlikmi o'zi, hech narsa tushuna olmadim. Go'yo u shu kunni, shu damni ko'pdan beri orziqib kutganday, qalbidagi butun sir-asrorini to'kib soldi. Doniyorning nima uchun merov odamday elga kulgi bo'lib yurganini, nima uchun kechqurunlari Qorovultepaga chiqib olib yolg'iz o'yga cho'mib o'tirganini, nima uchun sharqirab oqayotgan suv bo'yida tunashini, nima uchun kishi ilg'amas tovushlarga quloq osganida qoshlari chimirilib, ko'zlari quvonchga to'lganini endi bir qadar tushuna boshlagan edim. U qalbida yuksak insoniy muhabbat tug'yon urgan bir inson edi! Menimcha, uning sevgisi biror kishiga ishqiqi tushib, o'sha odamga ato qilingan sevgi emas, balki insonni yaratib, uni kamolga yetkazgan keng olamga, yorug' dunyoga bo'lgan cheksiz, jo'shqin sevgi edi! Ha, u bu sevgini o'z qalbida ardoqlab saqlagan, ana shu sevgi bilan yashagan. Agar u shunday yuksak qalb egasi bo'lmay, didi past, yuragi muz bir kishi bo'lganda edi, tabiat

uni qanchalik iste'dodli qilib yaratgan bo'lmasin, baribir, u bunchalik kuylay olmas edi.

Doniyorning kuyi tungi dasht ustida yana jo'sh urib, mudroq dalani uyg'otayotganday bo'lardi. Keng, bepoyon dala o'zi yaratib, o'zi ardoqlab o'stirgan qadrdon kuychisining ashulasiga jim quloq soladi. Bug'doyzor oydinda dengiz kabi chayqalar va mo'l hosildan darak berib, o'z o'roqchilarini kutardi. Yo'l chetida joylashgan eski tegirmon atrofidagi mirzateraklarning yap-roqlari ham nimalarnidir shivirlashardi. Soyning narigi tomonida, uzoq-uzoqlarda xirmonchilar o't yoqishib, go'ja pishirmoqdalar. Huv ana, kimdir allaqanday ish bilan qishloqqa shoshib ketmoqda. Oldinda qishloq bog'i ko'rinar, shabada g'arq pishgan olmalarning, ayni gullagan makkajo'xorilarning yoqimli hidlarini hovlilarda yoyilgan tezaklarning hidiga aralashtirib dimoqqa keltirib urardi.

Doniyor yana ancha vaqtgacha kuylab keldi. Avgust tuni uning ashulasiga mahliyo bo'lganday jim quloq solardi. Hatto otlar ham go'yo maroqli kuyni buzishdan qo'rqqanday yurishini sekinlashtirgandi. Kishiga cheksiz orom baxsh etib, zavq-shavq bilan kuylab kelayotgan Doniyor ayni avjiga chiqqanida, birdan jim bo'lib, otlarni choptirib ketdi. O'zimcha, Jamila yana uning orqasidan ergashsa kerak, deb o'ylab, men ham hozirlanib turdim-u, biroq Jamila boshini quyi solgancha chuqur xayolga cho'mib, qimir etmay o'tirardi. U havoda uchib yurgan ashula sadolariga hamon quloq solayotganday edi.

Doniyor shu bo'yi to'xtamay, birozdan so'ng ko'zdan g'oyib bo'ldi. Biz to ovulga yetguncha og'iz ochmadik. Ba'zida kishi o'z dardini so'z bilan ifodalashga ojiz bo'lib qoladi.

Shu kundan boshlab, hayotimizda allaqanday bir o'zgarish yuz berganday bo'ldi. Endi ko'nglim yaxshi narsalarni qo'msab, yuragim g'alati hishayajonlarga to'lib, o'zimdanda o'zim xursand bo'lib yurdim. Ertalab xirmondan jo'nab, stansiyaga kelib, g'allani topshirib bo'lgach, Doniyorning sehrli ashulasini qachon eshitarkinmiz, deb ketishga shoshilar, o'sha damni sabrsizlik bilan kutar edim. Uning ashulasi yurak-yuragimga singib, qayerga bormay, qayerda turmay, u qulog'im tagida jaranglayotganday bo'lardi.

Tong saharda turib, yalangoyoq, yalangkosh shabnam tushgan bedazor orqali o'tloqdagi tushovlangan otlarning oldiga borayotganimda ham bu kuy menga hamroh bo'lardi. Tog' orqasidan mo'ralab ko'tarilgan quyosh go'yo menga jilmayib nur sochardi.

Oltin donalari kabi keksha xirmonchilarning pansaxalaridan sachrab tushayotgan bug'doyning mayin shildirashida ham, ko'kda parvoz qilib yurgan yolg'iz kalxatning qanot qoqishida ham, xullas, ko'rib, uqib, sezib yurgan narsalarimning hammasidan Doniyorning kuyi eshitalayotganday bo'lardi.

Kechqurun darada arava haydab borayotganimizda men o'zimni xuddi boshqa bir olamga kirib borayotganday his qilardim. Ko'zlarimni yumib Doniyorning ashulasiga quloq solar ekanman, ona suti bilan qonimga singib, bir

qarichligimdan tanish bolgan manzaralar ko'z o'ngimdan birma-bir o'ta boshlardi: goh ovulning zumrad osmonidan pag'a-pag'a bulutlar suzib o'tishar, goh o'tlab yurgan yilqilar uyuri dukurlashib, kishnashib yaylovda chopib qolishar, qulunlar kokillarini o'ynatib qop-qora ko'zlarini javdiratganlaricha onalarini qidirishib qolar, goh suruv-suruv qo'ylar tepaliklarda o'tlab yurishar, goh qoyalardan oqib tushayotgan shalola oynadek yarqirab ko'zlarni qamashtirar, dengizdek mavjlanib yotgan qamishzorlar orasiga cho'kib borayotgan quyoshni lolarang ufq sari yo'rtib borayotgan yolg'iz otliq mana hozir qo'li bilan ushlab oladiganday bo'lib tuyulardi, keyin o'zi ham quyosh bilan birga butalar orasiga kirib g'oyib bo'lardi.

O', jonajon bepoyon dalam! Qozoq jondoshimning yeri bilan payvand bo'lgan azamat dalam. Mana, tog'larimizni ikki yoqqa ayirib tashlab, qamish va shuvoqlarga ko'milib, buyuk bir dengizday chayqalib yotasan. Nimalarga qodir ekanligingni kim biladi sening! Qarog'im, sirtindan qarasa qimirlagan jon yo'qday bo'zarib yotganing yotgan. Ammo kechagina qonqardoshlaring unib-o'sgan bag'ringda urush boshlanib, dushmanlar o'lkamizga chang solganda, quchog'ingdagi giyohlar yonib, dovyurak chavandozlaring dushman ustiga sherdek tashlanganda, musaffo osmoningni issiq chang qopladi, yer-ko'k larzaga keldi. O'shanda qirg'oqning narigi betidan ot o'ynatib kelgan qozoq xabarchisi:

– Otlan, qirg‘iz, otlan! Yov keldi! – deb saraton quyuni ichida yana qayoqqadir otini yelday uchirib ketdi.

O‘shanda keng dalam, daryolarim, tog‘larim larzaga kelib, o‘z elini otga mingizdi. Yigitlar jangga otlanganda osmon-u zamin titrab, yovni mahv etishga chorlab bong urildi. Minglab uzangilar bir-biriga tegib shaqirlashib, son-sanoqsiz chavandozlarning ko‘zlaridan qahr va g‘azab o‘ti chaqnab, el bilan, yurt bilan xo‘shlashdi. Ularning oldida qizil bayroqlar hilpirab, orqada otlarning tuyog‘idan chiqqan chang orasida onalar va juvonlar: «Keng dalamiz madadkor bo‘lsin! Xosiyatli ona Yer madad bersin! Buyuk Manasning ruhi yor bo‘lsin!» deb bo‘zlab qolishdi.

Senga jonim fido, ey muqaddas dalam, tog‘larim! Elinga shu kuch-qudratni sen o‘zing berding.

Mana shularning barisini Doniyor kuyga solib, ko‘z o‘ngimda yorqin gavalantirib, sermazmun keng olamning butun zeb-ziynatini, ko‘rkini ochib ko‘rsatdi. «Yopiray, bularning barini u qayerdan o‘rgandi ekan», deb hayron bo‘laman. O‘zimcha, chet yerlarda ko‘p yillar sarson-sargardon bo‘lib, o‘z el-yurtini ko‘rish ishtiyoqi bilan yashagan, shu quvonchli damni intizorlik bilan kutgan odamgina o‘z ona tuprog‘iga shunchalik mehr qo‘yishi, uni shu qadar seva olishi mumkin, degan fikrga keldim. Doniyorning bu kuylarini tinglar ekanman, uning boshpana izlab o‘tkazgan mashaqqatli yetimlik yillarini ham, qonli jang maydonlarida bosib o‘tgan yo‘llarini ham ko‘z

oldimga keltirar edim. Ehtimol, uning ona Vatan haqidagi jo'shqin kuylari o'shanda tug'ilgandir. Doniyorning ashulalarini tinglab o'tirib, inson bolasi o'z ona tuprog'ini shunchalik seva olganligi uchun ham tiz cho'kib, o'sha tuproqni xuddi o'z onangday quchoqlab o'pging keladi. Ana shunda, birinchi marta yuragimda qandaydir yangi bir his uyg'onib, qalbimni o'rtaib, qani endi o'sha yerning muqaddasligini, uning ko'rkini Doniyorchalik seza bilsam, seva bilsam, uning madhiyasini Doniyorchalik tarannum qilolsam, degan bir havas uyg'onganligini sezdim. Nimanidir orziqib kutardim, lekin nimaligini o'zim ham bilmasdim. Bunga ham xursand, ham xunob bo'lardim. O'shanda menda rassomlik san'atining ilk kurtaklari paydo bo'lganini, kelajakda hayotni bo'yoqlar, suratlar orqali tasvirlashga havas uyg'onayotganini bilmagan ekanman.

Men bolaligimdan surat solishni yaxshi ko'rardim, bolalar o'qish kitoblaridan ko'chirib solgan rasmlarimni ko'rishib: «Voy, xuddi o'ziya!» deyishardi. Muallimlarimiz ham maktab devoriy gazetasini menga topshirishar edi. Lekin keyinchalik surat solishni bir chekkaga yig'ishtirib qo'yishga to'g'ri keldi. Urush boshlanib, akalarim armiyaga ketgach, men o'qishni tashlab, o'z tengqurlarim qatori kolxozda ishlay boshladim, o'sha vaqtlarda surat solmoq kimning ham esiga kelardi deysiz. Kelajakda rassom bo'laman, degan o'yim yo'q edi, ammo Doniyorning kuylari meni hayajonlantirib, hayotning butun go'zalligini sezishga ilhomlantirdi...

Men o'ngimda emas, go'yo tushdagiday bu totli xayolga berilib, xuddi dunyoga yangi kelib, ko'zim endi ochilganday atrofga suqlanib qarardim. Mening uchun bu juda katta turmush sabog'i edi.

Jamilarining o'zgarib ketganini aytmaydizmi! Oldingi sho'x, hazilkash, gapga chechan kelindan go'yo asar ham qolmaganday edi. Uning o'ynoqi o'tkir ko'zlari endi go'yo bulutli kundagi quyosh singari negadir g'amgin boqardi. Yo'lda ketib borayotganimizda Jamila doimo chuqur o'yga tolar, lablarida bilinar-bilinmas tabassum o'ynab, u faqat o'zigagina ma'lum bo'lgan allaqanday latif bir narsadan huzur qilayotganday, undan suyunayotgandek tuyulardi. Ba'zan esa, aksincha, xayolini bir narsa buzganday, qopni aravadan yelkasiga silkib olib, shu turganicha qotib qolardi. U shu turishida, go'yo quturib oqayotgan suvga duch kelib, uni kechib o'tishini ham, o'tmasligini ham bilmay lol bo'lib turgan odamga o'xshardi. Doniyorga esa u nima uchundir yaqin yo'lamay, uning ko'ziga tushishdan qochib, chetlab yurdi. Jamila o'zini uni avvalgiday nazarga ilmayotgandek qilib ko'rsatishga qanchalik urinmasin, oxiri bir kuni sabri chidamay xirmonda Doniyorga gap otdi.

– Ustingdagi ko'ylagingni yechsang bo'lardi. Yuvib berardim.

Ko'ylakni soyga olib borib yuvdi-da, quritish uchun yozib qo'yib, burishgan joylarini tekislagan bo'lib uni ancha vaqtgacha mehr bilan siladi. Ko'ylakning to'zigan joylarini quyoshga tutib ma'yus tikilar, nimadandir koyinganday boshini chayqab qo'yardi.

Keyingi kunlarda Jamila biroz ochilib, qah-qah urib kuladigan, hazil-huzul qiladigan bo'ldi. Bir kuni beda o'rog'idan kelishayotgan bir to'p qiz-juvonlar bilan yigitlar xirmonga burilishdi. Oralaridagi armiyadan qaytib kelgan yigitlar:

– Hoy qizlar, bug'doy nonni o'zlaring yeyave-rasizlarmi, qani, bizning ulushimizni beringlar, bo'lmasa hammangni suvga pishamiz! – deyishdi hazillashib va panshaxalarini o'qtalishdi.

– Bizlarni panshaxalar bilan qo'rqitolmaysizlar. Mana bu qiz-juvonlarni nima bilan mehmon qilishni o'zim bilaman, sizlar tuyoqlaringni shiqillatib qolinglar, – dedi Jamila o'rnidan sapchib turib.

Yigitlarning hafsalasi pir bo'ldi shekilli:

– Unday bo'lsa, qiz-juvonning bilan baringni qo'shib suvga pishamiz, – deyishdi battar o'chakishib.

Shu zahotiyuq tapir-tupur olisha ketgan yoshlar shovqin-suron ko'tarishib, bir-birini suvga itara boshlashdi.

– Ushla, qo'yib yuborma! – deb qichqirardi Jamila, hech kimga bo'sh kelmay, ustalik bilan chap berib.

Yigitlar ham shuncha qiz-juvonning ichida faqat Jamilani ko'zlari ko'rganday, nima uchundir, hammasi ham unga yopishar, tortqilashar, har biri uni quchoqlab bag'riga bosishga harakat qilardi. Mana, uch yigit birgalashib Jamilani yerga yiqitishdi-da, oyoq-qo'lidan ko'tarib, suv bo'yiga olib borishdi.

– Hozir hammamizni o‘pasan, bo‘lmasa, suvga tashlaymiz! Qani, bo‘l tez! – deyishib xoxolab kulishgan yigitlar uni enkaytira boshladilar.

– Qo‘ymanglar, yigitlar, bo‘sh kelmanglar!

Ichagi uzilib kulgan Jamila baliqday sirg‘a-nib, qo‘ldan chiqib ketar, xotinlarni yordamga chaqirib qichqirar, lekin ular qiy-chuv ko‘ta-rishib, o‘zlarining suvda oqib borayotgan ro‘mollarini ushlash bilan ovora edilar. Yigitlar xoxolashib Jamilani suvga otib yuborishdi, osmonga sachragan suv tomchilari xuddi kumush donalariday tovlanar edi. Hali ham kulgidan o‘zini to‘xtata olmagan Jamila suvdan chiqib kelar ekan, uning to‘zg‘igan ho‘l sochi yana ham chiroyiga chiroy qo‘shib yuborgan edi. Chit ko‘ylagi badaniga yopishib, siynasi olmaday dirkillab turardi. Jamila bo‘lsa parvoyifalak, qiqir-qiqir kular, ust-boshidan sirqib tushayotgan suvni ham payqamasdi.

– O‘p, darrov o‘p! – deb qistashardi yigitlar.

Jamila ularni o‘par, yigitlar uni yana suvga otishar, u bo‘lsa go‘yo buni xush ko‘rganday, suvdan chiqib, sochini silkitib, yana qotib-qotib kulardi. Yoshlarning bu qilig‘iga xirmonda kulmagan odam qolmadi. Xirmon sovurayotgan chollar ham o‘zlarini yigirma besh yashar bo‘z bolalardek his qilib, ajin bosgan yuzlari sevinchdan porlab: «Ha, ha, bo‘sh kelma, ushla! Etagidan tort!» deb ko‘pkarida uloq tortish-ganday zavq-shavq bilan qichqirishar, sharaqlab kulishardi. Men ham o‘zimni to‘xtata olmay qotib-qotib kulardim. Bu safar yangamni qo‘riq-lash esimga ham kelmabdi. Birgina Doniyor

indamay, qovog'ini solib o'tirardi. Unga ko'zim tushishi bilan men ham jim bo'ldim. U xirmonning bir chekkasida yolg'iz o'zi o'tirgan ekan. Doniyor yigitlarga yeb qo'yguday o'qrayib qarar, vajohatidan go'yo hozir yugurib borib Jamilani ularning qo'lidan ajratib oladiganday edi. Yuziga tik boqishga botinolmay, farishtaday pok deb bilgan Jamilani yigitlarning quchoqlab o'pishi, tortqilashib o'ynaganlari Doniyorning ko'ngliga juda qattiq botdi. Uning butun fikri zikri, es-hushi Jamilaning husni jamolida edi. Doniyor yigitlardan qanchalik qizg'anmasin, xandon otib kulayotgan Jamiladan ko'zini olmay, uning bu qilig'iga ham koyinib, ham maroqlanib, xo'mraygan qovoqlari ostidan muloyim boqib, tishini tishiga qo'yib o'tirardi. Yigitlar Jamilaga har tomondan yopishib, betlarini o'ptirganlarida Doniyor quti o'chib, turib ketmoqchi bo'lar, lekin oyoqlari itoat qilmayotganday qimir etolmasdi. Bir vaqt Jamila uning qarab turganini payqadi shekilli, qanoti qayrilganday bo'shashib xiralik qilavergan yigitlarni siltab tashladi.

– Yetar, hazilning tagi zil bo'lmasin tag'in!

– Iye, senga nima bo'ldi, – deb kimdir xoxolab kulib, uni yana quchoqlamoqchi bo'lgan edi, Jamila uning ko'kragidan itarib yubordi:

– Nima ishing bor? Nari tur!

Keyin Doniyorga yalt etib bir qaradi-da, ko'ylagini siqqani butalar orasiga kirib ketdi.

Doniyor bilan Jamila o'rtasidagi munosabatning qanday oqibatlariga olib kelishini o'shanda men bilmagan edim. Rostini aytsam, bu haqda chuqurroq o'ylashga qo'rqib, ko'pincha

o'zimni boshqa narsalarga alahsitishga harakat qilardim. Lekin Jamilaning Doniyordan chetlab yurgani va bunga o'zi yana ich-ichidan kuyungani negadir ko'nglimni g'ash qilar edi. Bundan ko'ra ilgariqanday hazillashib yuraversa bo'lmasmidi? O'zim shunday deyman-u, biroq kechalari ovulga qaytayotganimizda Doniyorning ashulasini eshitarkanman, ularni o'ylab, qalbim quvonchga to'lib-toshar, haligi g'amgin o'yfikrlar xayolimdan ko'tarilib, dunyoning butun lazzati shu ashulada deb bilardim. Daradan o'tib, daryo bo'yiga chiqqanimizda Jamila aravadan tushib, piyoda yurardi. Men ham aravadan tushib yurardim, yayov yurib, kuyni miriqib tinglaganga nima yetsin! Bunday paytda yo'ldagi chang-to'zonlar orasida emas, xuddi osmonda, bulutlar qo'ynida ketib borayotganday bo'lasan kishi! Avval yangam ikkalamiz aravalarimiz yonida boramiz, so'ngra asta-sekin beixtiyor Doniyorga yondashib qolganimizni o'zimiz ham sezmay qolamiz. Qandaydir sehrli bir kuch bizni Doniyor sari yetaklardi. Qorong'ida uning yuz ifodasini, ko'z qarashini ko'rishni istardik, nahotki shu qadar yurak bilan kuylayotgan kishi o'sha o'zimizning kamgap, odamovi Doniyor bo'lsa! Yuragi talpinib, kuydan orom olgan Jamila har doim unga yaqinlab borganida Doniyor tomon sekin qo'l cho'zganini o'zi ham sezmay qolardi. Lekin zavq-shavq bilan kuylayotgan Doniyor buni payqamas edi. Uning o'y-xayoli qayerlardadir, osmonda kezib yurganday uzoq-uzoqlarga ko'z tikib, qo'llarini ko'ksiga qovushtirganicha, kuy ohangiga chayqalib o'tirardi. Jamilaning qo'li

shilq etib tushib, arava chetiga tekkanda xuddi hushiga kelganday qo'lini tortib olar va yo'l o'rtasida serrayib turib qolardi. Jamila hang-u mang bo'lib, anchagacha Doniyorga mo'ltayib qarab turar, keyin yana qadam tashlardi.

Ba'zan menga yangam ikkovimizni ham bir xil, allaqanday ajib his-tuyg'u hayajonga solayotganday bo'lib tuyulardi. Ehtimol, bu his-tuyg'ular ikkovimizning ham qalbimizdan ko'pdan buyon yashirinib yotib, endi vaqt-soati kelib tug'yon urayotgandir.

Jamila ish bilan alahsib, uncha sir boy bermaslikka harakat qilardi. Lekin xirmonda qolib, qo'li ishdan bo'shadi deguncha, o'tirgani joy topolmay kalovlanib qolardi. Bekorchilikdan nima qilarini bilmagan odamday shu o'rtada aylanib yurar, so'ngra xirmon sovurayotganlarning yoniga borar, ularga yordamlashmoqchi bo'lib, uch-to'rt kurak g'alla tashlardi-da, keyin birdan kurakni chetga irg'itib, somon g'arami oldiga ketardi. U dam olmoqchi bo'lganday g'aram soyasiga o'tirardi-yu, go'yo yakka-yolg'iz o'tirishdan qo'rqqanday meni chaqirardi:

– Bu yoqqa kel, kichkina bola!

Men, yangam hozir menga butun sir-asrorini ochib, yuragidagi dardini aytsa kerak, deb kutardim. Lekin u hech narsa aytmas, erkalatib boshimni o'z tizzasiga qo'yardi-da, o'zi olis-olislarga uzoq tikilganча qaltiragan issiq kaftlari bilan sochimni, yuzimni sekin-sekin silardi. Men yangamning tashvishli, g'amgin chehrasiga qarar ekanman, negadir o'zimni unga o'xshatardim.

Chunki uning ham qalbini allaqanday bir hissiyot o'rtayotganini, uning ham yuragida yangi umid-orzular uyg'ona boshlaganini sezib qolgandim. Nazarimda, Jamila bu otashin hisni qalbidan chiqarib tashlashga urinayotganday bo'lardi. Biroq o'z sevgisini tark etolmay, uning barcha zahmatlariga chidashga majbur bo'lardi. Men ham bunga o'xshab, bir ko'nglim Jamila Doniyorni sevsa yaxshi bo'lardi, desa, bir ko'nglim, sevmagani yaxshi, derdi. Axir, ming qilsa ham kelinimiz-ku, akamning xotini-ku. Uni birovga qanday ravo ko'ray. Biroq bu xil fikrlarni darrov xayolimdan chiqarib tashlashga harakat qilardim. Jamilaning tizzasiga bosh qo'yib yotib, uning sal ochilgan g'uncha lablariga, yosh to'la shahlo ko'zlariga termilib qarash menga dunyo-dunyo rohat bag'ishlar edi. Jamila o'shanda naqadar go'zal, naqadar latofatli edi. Qalbining naqadar pok, beg'uborligi, o'y-xayollarining naqadar teran, yorqin ekanligi uning nur yog'ilib turgan chehrasidan ko'rinib turardi. O'sha kezlarda men shularning hammasini o'z ko'zim bilan ko'rib yurgan bo'lsam ham, ammo tub mohiyatiga uncha tushunib yetmagan edim. Lekin hozir oradan qancha vaqtlar o'tib ketganidan keyin o'sha voqealarni eslab, ko'pincha o'zimga o'zim savol beraman: balki sevgi degan narsa – inson har tomonlama kamolotga yetib, aql-idroki to'lgandan keyin paydo bo'ladigan bir tuyg'umikin? Bu ham shoir yoki rassom ilhomiga o'xshab insonga kuch-qudrat bag'ishlab, yangi orzu-umidlar, istiqbol sari yetaklovchi bir kuch emasmikin? Ehtimol, oshiqlikning butun siri

ham shundadir. Jamilaning yuziga qarab, ba'zi paytlarda o'zim ham his-hayajonlariga sherik bo'lganday, qandaydir sirli bir narsa yuragimga quvonch bag'ishlaganday bo'lar edi. O'rnimdan sapchib turib, yugurgim kelar, ovul chetidagi keng dalaga chiqib yuragimga g'ulg'ula solayotgan tashvish bilan quvonchning siri nimadaligini yer va samodan qichqirib so'ragim kelardi. Bir kun men bu savolimga javob topganday bo'ldim.

Kunlardan birida biz stansiyadan ovulga qaytib kelayotgan edik. Qosh qorayib qolgandi. Ko'kda yulduzlar jimirlaydi, atrof jimjit, bu sukunatni Doniyorning vodiy bo'ylab yangragan ashulasigina buzardi. Jamila ikkovimiz uning orqasidan borardik. Doniyorning ashulasi bu safar negadir yolg'izlik dard-alamlarini ifoda qilganday juda mungli eshilib, kishi qalbini poralar edi. Ko'zimga qaynoq yosh kelib tomog'imga bir narsa tiqilganday bo'ldi. Jamila bu safar qo'llarini Doniyor tomon uzatib, unga yaqin bordi-da, aravaga suyanib, boshini quyi solganicha indamay ketaverdi. Doniyorning ovozi tobora kuchayib, tungi dashtda yangidan to'lqinlana boshlaganda, Jamila boshini ko'tarib aravaga chiqib oldi. U Doniyor bilan yonma-yon o'tirdi-da, qimirlashdan qo'rqqanday, qo'lini ko'ksiga qovushtirganicha qotib qoldi. Qani buyog'i nima bo'larkin, deganday, ulardan ko'zimni uzmay turibman. Jamilaning chiqib o'tirganini Doniyor payqamadi shekilli, unga qaramay kuylayverdi. Birozdan so'ng Jamila qo'llarini asta-sekin Doniyorning yelkasiga tashladi-da, unga suyanib, boshini yelkasiga qo'ydi. Shunda Doniyorning tovushi

bir zum titradi-yu, keyin yana ham kuchayib, qo'ng'iroqday yangradi. U sevgi haqida kuylardi.

Tong otib, gullagan vodiy yuzidan qora parda ko'tarilganda men o'sha keng dala o'rtasida sevishgan ikki yoshni ko'rdim.

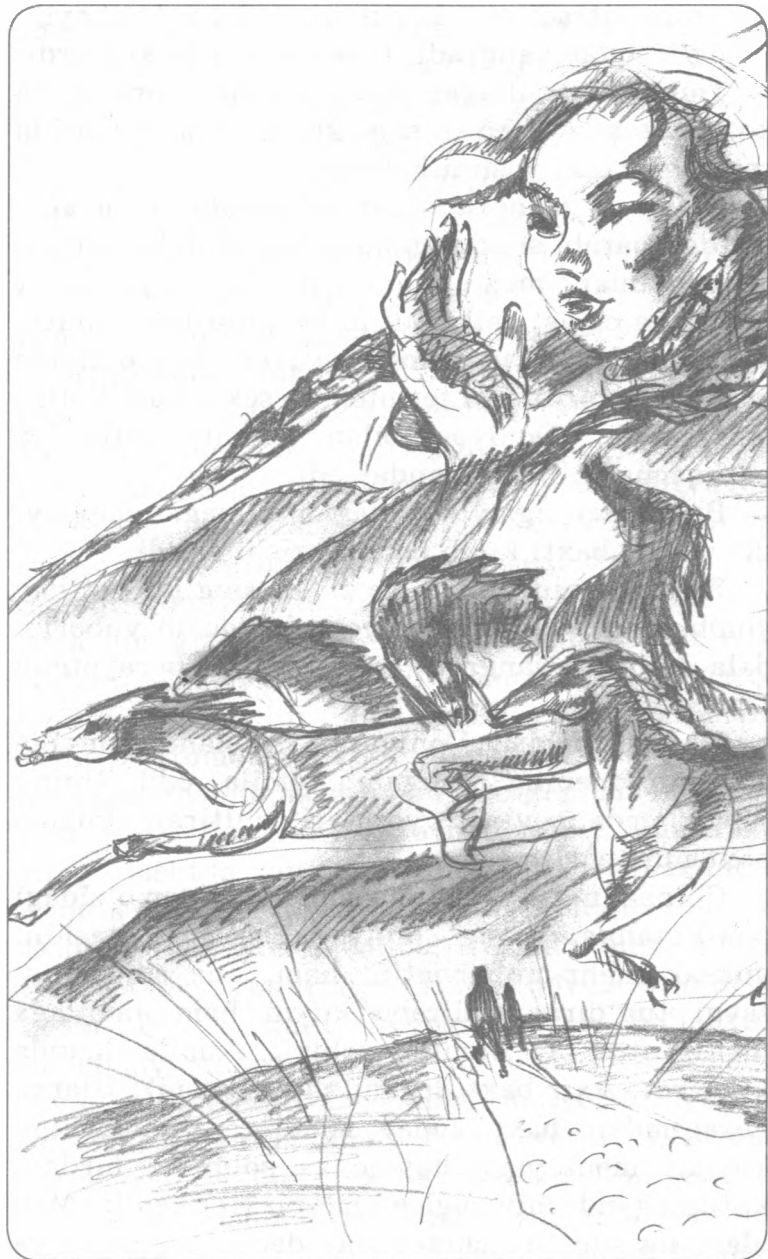
Ular menga hech nazar solmasalar ham ko'z ostidan qarab, sehrlanganday ergashib borardim. Sevishganlar men bilan ishi bo'lmay, faqat menigina emas, balki butun borliqni ham unutilib yuborganday, jonga orom beruvchi kuy oqimida chayqalib, bir-biriga termilishib sekin borishardi. Nazarimda, Doniyor bilan Jamila butunlay boshqacha bo'lib qolganday edi.

Bular men ilgari ko'rmagan-bilmagan qandaydir yangi, baxti kulib boqqan kishilar edi.

Ha, ularning biri ko'zi qorong'ida o'tday yonib, eski ko'ylagining yoqasini ochib yuborib, dala-dashtga yangroq kuy taratib borayotgan Doniyor edi.

Ha, ikkinchisi, Doniyorga erkalanib jimgina o'tirgan mening yangam Jamila edi! Uning kipriklarida sevinch yoshlari miltirar, yuzida baxt nuri porlar edi.

Chinakam baxt shu emasmi? Doniyor o'zidagi ona-Vatanga, yorug' dunyoga bo'lgan otashin, yuksak mehr-muhabbatini ham, ana shu ulug' sevgi tug'dirgan dilrabo kuyni ham Jamilaga tortiq etdi. U Jamila uchun, Jamila haqida kuylardi. Axir baxt degani shu emasmi?! Ularga yuragimdan baxt-saodat tiladim. Doniyorning kuylari meni yana hayajonga soldi-da, birdan, kutilmaganda miyamga g'alati bir fikr keldi: «Men ularning suratini chizaman!» dedim o'zimcha va

go'yo nodir bir narsa topib olganday o'zimda yo'q suyunib ketdim. Lekin shu zahoti o'z fikrimdan o'zim cho'chib ketdim: «Bu ish mening qo'limdan kelarmikin, eplay olarmikinman?» Lekin orzu-istak qo'rquvdan kuchli keldi. «Ha, men ularning suratini albatta chizaman, men ularni xuddi hozirgiday baxtiyor qilib tasvirleyman!» derdim.

Men shunday shirin orzu-xayollar og'ushida mast bo'lib, atrofga nazar tashlar ekanman, avgust tuni ko'zimga yana ham go'zal ko'rinib, dala gullab-yashnayotganday bo'lib tuyulardi. Orzu-niyatinga xuddi hozir yetadiganday bo'lardim. Lekin endi bilsam, o'shanda juda g'o'r, yosh bola ekanman, kelajakda qanchadan qancha qiyinchiliklarga duch kelishimni bilmagan ekanman. Men o'zimga, ona Yerni Doniyor ko'zi bilan ko'ra bilish, Doniyor qalbi bilan seva bilish kerak, derdim. Men uning ajoyib ashulalarini bo'yoqlar yordamida hikoya qilib beraman. Menda ham o'sha tog'lar, dalalar, maysazorlar, bulutlar, daralarning jonli tasviri beriladi. Buning uchun juda katta mahorat kerakligini o'ylamay, «bo'yoqlarni qayerdan olsam ekan, maktabdan so'rasam berishmas, axir o'zlariga kerak-ku!» deb tashvishlanib yurardim. Endi bilsam, o'shanda chuchvarani xom sanab, bolalik qilgan ekanman.

Doniyorning ashulasi nima uchundir birdan uzilib qoldi. Bunday qaragam, Jamila Doniyorni mahkam quchoqlab, uni bag'riga bosib olgan ekan. Biroq shu zahotiyiq nimadandir cho'chiganday tisarilib, aravadan sakrab tushdi. Doniyor shoshib qolganidan tizginni tortib aravani to'xtatdi. Jamila teskari qaraganicha yo'lning qoq o'rtasida

serrayib turib qoldi, so'ng boshini shartta burdida, yig'i aralash:

– Nega qaraysan? Menda nimang bor? Qarama menga, aravangni hayda, jo'na! – dedi-da, orqada qolgan aravasi tomon ketdi.

Men lol bo'lib, og'zimni ochib qolgan ekanman, yangam meni ham koyib berdi:

– Xo'sh, sen-chi, sen nega angrayib turibsan, aravangga min! Boshimga bitgan balo bo'ldilaring-da!

«Qiziq, unga nima bo'ldi, chap yonidan turganmi», deb o'ylardim yo'l-yo'lakay. Albatta chuqurroq o'ylagan odam Jamilaning rostdan ham iztirob chekayotganini tushunadi: ko'z ochib ko'rgan eri Saratov gospitalaridan birida yotsa, yaqinda qaytib boraman, desa, axir bu oson gapmi? Men hech narsa to'g'risida o'ylagim kelmasdi. Men o'zimdandan ham, Jamiladan ham xafa bo'ldim, agar Doniyorning bundan keyin ashula aytmasligini, uning ovozi boshqa eshitmasligimni aniq bilsam, Jamiladan butun vujudim bilan nafratlangan bo'lardim.

Hozir o'lguday charchab, ko'nglim negadir g'ash bo'lib, tezroq xirmonga yetib, somonga cho'zilsam derdim. Arava tinmay silkinib, tinkani quritar, tizgin qo'limdan chiqib-chiqib ketardi. Xirmonga yetib kelganimizda bir amallab otlarning xomutlarini yechdim-da, ularni aravaning tagiga tashlab keyin somon g'arami ustiga borib cho'zildim. O'sha kecha otlarni Doniyor tushovlabdi.

Lekin ertalab juda xursand bo'lib turdim, ko'nglim musaffo tong singari ravshan, quvonch-

ga to'la edi. Ha, men Jamila bilan Doniyorning suratini chizaman. «O'xshata olarmikinman?» degan gumon butun miyamni chulg'ab olgan edi. Ko'zimni yumib, ularni qanday tasvir qilmoqchi bo'lsam, ana o'shanday tasavvur etdim. O'rnimdan irg'ib turdim-da, kattakon soy bo'yiga tushib qo'l-betimni yuvdim. Keyin o'tloqqa tushovlangan otlarni ko'zdan kechirdim. Ertalab shudring tushgan muzday beda oyoqlarimni savalab, tizzamgacha shilta ho'l qilgandi. Lekin men buni pisand qilmay, oldinga chopib borar, tevarak-atrofdagi har bir narsani sinchiklab ko'zdan kechirar, yodimda saqlab qolishga urinar edim. Mana, quyosh tog' orqasidan ko'tarilib kelar, ariq bo'yidagi yolg'iz kungaboqar esa unga tomon bo'y cho'zardi. Uni kakralar o'rab olgan, biroq kungaboqar bo'sh kelmay ko'kka intilar, sariq gulli boshlarini mag'rur ko'tarib, quyosh nurini shimirardi. Mana, ariqning arava o'tgan joyidan – g'ildiraklar izidan suv jimirlab oqmoqda. Suv o'rtasida ko'karib turgan binafsharang yalpizdan atrofga muattar hid taralardi.

«Qani endi rassom bo'lsam-u, o'sha musaffo go'zal tongni, ko'k bilan o'pishgan azamat tog'larni, shudring qo'ngan ko'm-ko'k bedazorni, ariq bo'yidagi bir tup kungaboqarni suratga solsam!»

Biroq xirmonga kelishim bilan bu shirin xayollarimdan asar ham qolmay, ko'nglim g'ash bo'ldi. Aftidan, Jamila o'tgan kechasi uxlamay chiqqan bo'lsa kerak, ko'zlari kirtayib, qovog'idan qor yog'ib turardi. Menga u hech narsa demadi, qayrilib qaramadi ham. Xirmonga brigadir

O'razmat kelib, endi otidan tushayotganida, Jamila uning yoniga bordi-da, salom-alik ham qilmay, tomdan tarasha tushganday gapirib soldi:

– Aravangizni oling! Qayoqqa yuborsalaring ham mayli, lekin stansiyaga g'alla tashimayman!

– Iye, senga nima bo'ldi, Jamilaxon, jin tegdimi? – dedi O'razmat hazillashib.

– Jin tekkani yo'g'-u, lekin bormayman dedimmi, bormayman.

O'razmatning jahli chiqdi:

– Bu gapingni qo'y, g'alla tashiysan, vassalom! – dedi u qo'ltiqtayog'ini yerga do'q etkizib urib. – Agar birov xafa qilgan bo'lsa, ayt, mana shu tayog'im bilan gardaniga bir tushiray. Bo'lmasa, ishingga jo'na. G'alla menga emas, frontga kerak, ering ham frontda-ku. – Brigadir jahl bilan shartta burildi-da, tez-tez odimlab ketdi.

Jamila g'ing deyolmay, qo'lidagi qamchini o'ynatib, aybdor odamday, qizarganicha turib qoldi. Berigi yoqda turgan Doniyorni ko'rdi-yu, sir boy bermay, og'ir xo'rsinib qo'ydi. Doniyor hamma gapni eshitdi-yu, lekin sezdirmadi. U teskari qaragancha xomut iplarini qattiq tortib bog'lay boshladi. Jamila ham xirmon o'rtasida birpas turdi-da, so'ng: «E, nima bo'lsa bo'lar», deganday qo'l siltab aravasi tomon ketdi.

O'sha kuni biz ovulga har kungidan barvaqt qaytdik. Chunki borayotganda ham, kelayotganda ham Doniyor otlarini zovtalab haydab bordi. Jamila g'amgin, gapirmas edi. Men qaqragan biyday dalani ko'rib ko'zlarimga ishonmasdim: axir kuni kecha u xuddi afsonalarda tasvirlanganday

gullab-yashnab turgandi-ku... Kechagi ajoyib manzara, Doniyor bilan Jamilaning aravada yonmayon o'tirganlari sira ko'z o'ngimdan ketmas edi. Go'yo hayotning eng go'zal bir lavhasini qo'limda ushlab turganday bo'lardim. O'sha ajib bir lavha butun fikr-yodimni band qilgan edi. O'ylagan maqsadimga yetmagunimcha jonim tinchlik topmaydiganday edi. Xirmondagi hisobchining bir varaq qalin qog'ozini o'g'irlab olib, g'aram orqasiga yashirib, g'alla sovuradigan kurak ustiga qo'yganimda yuragim chiqib ketayotganday dukillab bo'g'zimga tiqildi. Otam meni birinchi marta ot ustiga mingizgandagi kabi «Bismillo!» dedim-da, qalamni qog'ozga tekkizdim. Anamana deguncha Doniyorning qiyofasini qog'ozga chiza boshladim. Lekin bu hali mukammal bo'lmagan, shunchaki o'rgamchikka chizilgan rasm edi. Lekin Doniyorning qomati o'ziga ancha o'xshay boshlaganida boshim ko'klarga yetib, qayerdaligimni, nima ish qilayotganimni ham unutib qo'ydim. O'sha avgust tuni, yastanib yotgan bepoyon dala qog'oz betida jilolanganday, Doniyorning dilrabo kuyi hozir ham qulog'im ostida jaranglab turganday bo'ldi. Ko'z o'ngimda soldatcha ko'ylagining yoqasi ochiq Doniyor bilan uning yelkasiga bosh qo'ygan Jamila gavdalandi. Bu mening umrimda birinchi marta chizgan mustaqil rasmim edi! Mana arava, mana yonmayon o'tirishgan Doniyor bilan Jamila, mana, bo'sh tashlab qo'yilgan tizginlar, mana, qorong'ida sag'risi zo'rg'a ko'rinib yo'rtib borayotgan otlar, undan narida biyday dala, uzoq-uzoqlarda

yulduzlar miltillaydi... Ishga shunchalik berilib ketibmanki, kimningdir tepamga kelib jahl bilan qichqirganidan hushimga keldim. Qarasam, Jamila ekan:

– Nima balo, kar bo‘lib qoldingmi?

U meni izlab yurgan ekan, shoshganimdan suratimni berkitishga ham ulgurolmay qoldim.

– Bug‘doyni allaqachon yuklab bo‘ldik, bir soatdan beri qichqiramiz-a, ovozing chiqsa-chi!.. Qo‘lingdagi nima? – deb Jamila suratni mendan tortib oldi va: «Bu nima qiliq!» deb avzoyi buzilib, qog‘ozga termilganicha qoldi.

O‘shanda xijolatdan yer yorilmadi-yu, yerga kirib ketmadim. Tarvuzim qo‘ltig‘imdan tushdi. Jamila suratga uzoq tikilib turdi-da, keyin yoshlangan ko‘zlari bilan menga ma‘yus boqib:

– Shuni menga bergin-a, kichkina bo‘la! – dedi u sekingina. – Sendan menga yodgor...

Jamila surat solingan qog‘ozni ikki buklab qo‘yniga solib qo‘ydi.

Biz yo‘lga chiqib ovuldan ancha uzoqlashib ketguncha o‘zimga kela olmadim. Qalbimni shu qadar to‘lqinlantirgan o‘sha lavhani chindan ham qog‘ozda aks ettira oldimmi yoki bu bir tush – xayolmi, deb gumonsiradim. Lekin shunday bo‘lsa ham qalbimning chuqur bir joyida chizgan suratimdan faxrlanish hissi uyg‘onib, yuragim sevinchdan to‘lib-toshar, yaqinda bo‘yoq topsam, juda ko‘p suratlar chizib maktabga ilib qo‘yardim, degan shirin xayollar meni mast qilardi. Endi bilsam, bu bolalikka xos bir fazilat ekan. Men o‘z xayollarim bilan band bo‘lib, juda tez ketayotganimizni ham payqamabman.

Chunki oldinda borayotgan Doniyordan orqada qolmaylik deb Jamila otlarga ustma-ust qamchi urardi. Keyingi paytlarda Doniyor aravasini har qachongidan ham tez haydaydigan bo'lib qolgandi.

Jamila Doniyor bilan yonma-yon borardi. U goh o'ngga, goh so'lga qarar, ba'zan esa biron ayb ish qilib qo'yganday ayanchli jilmayib turardi. Buni ko'rib men ham jilmayardim va: «Chizgan suratim yangamga yoqdi shekilli, xafaligi tarqab, ko'ngli yozildi. Jamila Doniyorga ashula ayt desa, u albatta aytib beradi... Demak, bugun Doniyorning ashulasini maza qilib tinglar ekanman-da... Eh, tezroq ayta qolsa ekan», degan o'y ko'nglimdan kechardi.

Bu safar biz stansiyaga ancha barvaqt yetib keldik, lekin otlarimiz qora terga tushib ketgan edi. Tarozi ham bo'sh ekan, Doniyor aravadan tusha solib, qoplarni tashiy boshladi. Uning buncha shoshib-pishib ishlashiga, indamay tumshayib yurganiga hayron edik. Poyezdlar o'tganda Doniyor to'xtab qolib, ularning orqasidan uzoq vaqt qarab turar, negadir chuqur o'ylanib qolardi. Jamila ham go'yo uning ko'nglidagini bilmoqchi bo'lganday Doniyor boqqan tomonga qaradi. Jamila aravasining yoniga borib Doniyorni chaqirdi:

– Beri kel-chi, Doniyor, qashqa otning taqasi tushay deb turibdi, shuni yulib tashlagin.

Doniyor otning tuyog'ini tizzalari orasiga qisib, taqani yulib olib, qaddini rostlayotganida Jamila sekin shivirladi:

– Nima, hech narsani tushunmaysanmi deyman. Yo mendan boshqa qiz-juvon qurib qolganmi?

Doniyor qiyo boqdi-yu, lekin hech narsa demadi.

– Nima, menga oson deb o‘ylaysanmi? – dedi Jamila xo‘rsinib.

Doniyor Jamilaga mehr bilan boqib, allanima dedi-yu, lekin men eshitmay qoldim, chunki yuganidan ushlab turgan otim boshini siltab pishqirib yubordi. Doniyor nimadandir mamnun bo‘lganday qo‘lidagi taqani silab, o‘z aravasi tomon ketdi. Men unga qarab, nahotki uning yuragi Jamilaning haligi so‘zlaridan taskin topdi ekan, deb hayron bo‘lardim. Axir «Menga oson deb o‘ylaysanmi?» degan gapining nimasiga xursand bo‘ladi?

Biz qoplarni tashib bo‘lib, endi ovulga qaytmoqchi bo‘lib turganimizda, hovliga egniga g‘ijimlangan eski shinel kiygan, yelkasiga xalta ilib olgan bir oriq yarador soldat kirib keldi. Undan sal oldin stansiyaga bir eshelon kelib to‘xtagan edi. Haligi soldat chor-atrofga alang-jalang qaradi-da:

– Gurkurov ovulidan kim bor?! – deb qichqirdi.

Bu kim bo‘ldiykin, deb o‘yladim-da:

– Men Gurkurovdan bo‘laman, – dedim.

Soldat quvonib ketdi-da:

– Kimning bolasisan, ukajon? – deb so‘rab oldimga kelmoqchi bo‘lgan edi, birdan Jamilaga ko‘zi tushib, turgan joyida dong qotib qoldi.

– Karimmisan? – dedi Jamila shodlanib.

– Voy, Jamila, singiljonim! – deb soldat Jamilaning yoniga yugurib borib, u bilan qo‘sh-qo‘llab ko‘rishga ketdi.

Bu kelgan yigit Jamilaning uzoq qarindoshi, hamqishlog'i ekan.

– Buni qara, xuddi bilganday shu yoqqa qayrilibman-a! – dedi u hayajon bilan, – Sodiqning yonidan chiqqanimga atigi besh kun bo'ldi, gospitalda u bilan birga yotdik, xudo xohlasa, u ham bir-ikki oyda kelib qoladi. Men kelayotganimda xotiningga xat yozib ber, o'z qo'lim bilan topshiray deb xat yozdirib olgandim... Juda yaxshi qilgan ekanman-da, mana omonatingni ol! – deb xursand bo'lib, soldat shinelining ichidan uchburchak xatni olib, Jamilaga uzatdi.

Jamila xatni shosha-pisha oldi-da, quvongani-danmi yo uyalganidanmi, avvaliga qizarib, so'ngra rangi quv o'chib, indamay Doniyorga ko'z qirini tashladi. U boyagi xirmondagiday oyoqlarini kerib, aravasining yonida yolg'iz turarkan, Jamilaga ma'yus boqardi. Bu orada har tomondan yugurib kelishgan kishilar soldatni o'rab olib, ba'zisi qarindosh, ba'zisi hamqishloq chiqib, hol-ahvol so'rashib qolishdi. Jamila o'z hamqishlog'iga minnatdorchilik bildirishga ulgurmagan ham ediki, Doniyorning aravasi yonidan taqir-tuqur qilib o'tdi, chang-to'zon ko'tarib yo'lga tushdi. Uning orqasidan odamlar:

– Nima balo, uni jin urdimi? Esi joyidami o'zi? – deb qichqirib qo'lishdi.

Soldatni ham tanish-bilishlari olib ketishdi shekilli, hovlida yangam ikkalamizdan boshqa hech kim qolmabdi. Biz Doniyorning aravasi g'oyib bo'lguncha, olisda ko'tarilayotgan changga qarab turdik.

– Yur, yanga, uyga ketaylik, – dedim men.

– O‘zing ketaver! – dedi Jamila.

Ana shunday qilib, biz birinchi marta alohida-alohida ketdik.

Havoning dimligidan nafas olish qiyin edi. Yerdan ko‘tarilgan harorat lablarimni qavarsitib, tomog‘imni quritib yubordi. Jazirama quyosh nuri ertalabdan kuydirib, qovjiratib yotgan yer beti endi sho‘rxok tuz bilan qoplanib, asta-sekin soviyotganday bo‘lardi. Quyosh sho‘rxok yerdan ko‘tarilayotgan sarob singari parda ichida ufq sari cho‘kib borardi.

Uzoqda, ufq tepasida qizil-sur bulutlar yig‘ila boshladi. Ba‘zan kuchli garmsel esib, otlarning tumshuqlariga chang aralash oqish sho‘rxoklarni keltirib urar hamda ularning chang bosgan yol va dumlarini yulqib, yo‘l bo‘yidagi ermanlarni uchirib ketardi.

«Yomg‘ir yog‘adi shekilli», deb o‘yladim. Shunda yolg‘izlik dardi ichimni o‘rtab, allanimadan qo‘rqqanday otlarni jadal haydab ketdim. Mengina emas, hatto uzun oyoqli tuvaloq qushlar ham bir narsadan cho‘chiganday qamishzorlar orasiga kirib yashirinishdi. Shamol jazirama issiqdan qovjiragan qariqiz yaproqlarini allaqayerlardandir yo‘l ustiga uchirib kelardi. Biz tomonlarda bunday o‘simliklar o‘smaydi. Chamamda, bu yaproqlar qozoq cho‘llaridan uchib kelgan bo‘lsa kerak. Tevarak-atrofdagi qimirlagan jon yo‘q. Doniyor ham ko‘rinmaydi, orqada qolgan Jamiladan ham darak yo‘q. Quyoshning oxirgi nuri ham so‘ndi. Toliqqan dala ham mudrab uyquga ketdi.

Men xirmonga qosh qorayganda yetib keldim. U yer tinch, g'ir etgan shabada yo'q. Doniyorni chaqirgan edim, qorovul javob berdi.

– U soyga ketdi, nima ishing bor edi? – dedi-da, so'ngra bir yutinib olib, o'zicha ming'irladi. – Havoning dimligini-chi, hamma uy-uyiga ketdi. Shamol bo'lmasa, xirmonda ish bo'larmidi...

Otlarni bedazorga tushovlab, soyga burildim. Doniyor odatdagiday tik tushgan jar tepasida bir tizzasini quchoqlab, boshini quyi solgancha jar ostida suvning shovullab oqishiga quloq solib o'tirardi. Uning muztar bo'lib o'tirishi yuragimni ezib yubordi. Doniyorning yoniga borib, uni mahkam quchoqlab, tasalli bermoqchi, iliq so'zlar bilan ko'nglini ko'tarmoqchi bo'ldim. Lekin nima ham deya olardim, uni qanday yupataman axir. Anchagacha ikkilanib turdim-da, so'ng xirmonga qaytib ketdim.

O'shandan keyin g'aram ustida yotib ancha vaqtgacha uxlay olmay, osmonni qoplab kelayotgan bulutlarga qarab xayol surib ketdim. «Inson hayoti nega bunchalik murakkab, sira tushunib bo'lmaydi-ya. Jamilaning bo'lsa hamon daragi yo'q. Nega buncha hayalladi ekan, qayerlarda yurganikin, deb aravaning gildirak tovushlarini eshitishga zor bo'lib quloq solib yotdim. Qattiq charchagan bo'lsam ham sira uyqu kelmedi. Tog'lar tepasidagi bulutlar orasidan yashin yalt-yult etib chaqnardi.

Doniyor kelganda hali uyg'oq edim. U nima qilarini bilmay, yo'lga qayta-qayta qarab, xirmonda biroz aylanib yurdi-da, so'ngra yonimga kelib, o'zini yuztuban otdi.

«Endi u ovulda qolmaydi, boshini olib ketsa kerak», deb o‘ylardim. Lekin bechora qayerga ham borardi? Boshpanasiz bir musofir kimga ham kerak? Bechoraga qiyin bo‘ldi-da, endi nima qilar ekan?

Endi ko‘zim ilingan ekan, xirmon tomondan arava tovushi eshitildi. «Jamila bo‘lsa kerak», deb o‘yladim uyqu aralash.

Qancha uxlaganimni bilmayman, bir vaqt naq qulog‘im tagida shitirlagan tovush eshitilib, birov kelayotganday bo‘ldi. Qanot serpiganday qandaydir bir sovuq narsa betimni silab o‘tdi. Ko‘zimni ochsam Jamila ekan. Cho‘milib kelgan bo‘lsa kerak, ko‘ylagini ham ho‘llab olibdi, shuning uchun ham yonimdan o‘tayotganida salqin shabada esganday bo‘ldi. Jamila to‘xtab qoldi-da, u yoq-bu yoqqa alanglab, Doniyorning bosh tomoniga o‘tirdi.

– Doniyor, mana men o‘zim keldim! – dedi u sekin shivirlab.

Atrof jimjit, osmonni gumburlatib yashin chaqnadi.

– Xafa bo‘ldingmi? Qattiq xafa bo‘ldingmi?

Yana jimlik cho‘kdi, qirg‘oqdan tuproqning suvga «sho‘lp» etib tushgani eshitildi.

– Lekin mening aybim nima? Senda ham gunoh yo‘q.

Tog‘lar ustida yashin gumburladi. Jamila cho‘chib yalt etib qaraganida, yashin uning yuzini yoritib yubordi. Jamila atrofga bir qaradida, o‘zini Doniyorning ko‘ksiga tashladi, uning yelkasi Doniyorning baquvvat qo‘llari ostida

dir-dir uchardi. Jamila ham g'aramga cho'zilib Doniyor bilan yonma-yon yotdi.

Kuchli shamol somonni ko'kka sovurib, xirmon chetida qiyshayib turgan o'tovni yalab o'ttida, quyun bo'lib osmonga ko'tarildi. Chaqmoq bulutlar orasida ko'kimtir iz qoldirib, qarag'ay singanday qasira-qusur qilib hammayoqni larzaga soldi. A'zoyi badanim titrab, ham qo'rqib, ham quvonib ketdim. Momaqaldiroq – yozning oxirgi momaqaldirog'i yopirilib kelar, ilk kuz nafasi dimoqqa urilardi. Endi Jamilani hech qanday kuch to'solmasdi. U Doniyorga sekin shivirladi:

– Chindan ham gumonsiradingmi, nahotki, men seni unga almashtirsam! U meni hech qachon sevgan emas, sevmaydi ham! Mayli, kim nima desa deyaversin, lekin men senikiman! Yolg'izim, azizim, men seni hech kimga bermayman. Men seni ko'pdan beri sevaman. G'oyibona oshiq bo'lib kelishingni intizorlik bilan ko'zim to'rt bo'lib kutgandim. Kutganimni bilganday, mana, sen ham meni izlab kelding.

Jarlik orqasidagi soy qirg'oqlaridan ivib, suvga qulab tushayotgan tuproq chaqmoq yorug'ida ko'rinib turardi. Dastlabki yirik yomg'ir tomchilari somon ustiga shitirlab yog'a boshladi.

– Jamilam, jonginam, sevgilim, Jamilaxon! – deb Doniyor qirg'izcha va qozoqcha eng nafis so'zlar bilan o'z ma'shuqasini erkalatardi, – men ham seni ko'pdan beri sevib yurardim. Umrimda ko'rmagan bo'lsam ham okoplarda yotib seni o'ylardim. Sevgan yorim Vatanimda ekanligini bilardim. Bu sen ekansan, Jamilam!

– Shunqorim, mard lochinim! Buyoqqa qarachi, ko‘zlaringga to‘yib boqay!

Yomg‘ir sharros quyib berdi. Qora uy tepasiga yopilgan namatlar xuddi qanot qoqqan qushday shamolda uchib ketdi. Goh qiyalab, goh tik quygan jala yerni orziqib kutganday ustma-ust o‘pard. Ketma-ket momaqaldiroq gumburlab, butun osmon qa‘rini tilib o‘tganday bo‘lardi. Uzoq-uzoqlardagi tog‘lar bahor lolalariday qizarib ko‘rinardi.

Yomg‘ir kuchaya bordi. Men bo‘lsam, somonga ko‘milib olib, yuragimning duk-duk urishini sezib yotardim. Men nihoyatda baxtiyor edim! O‘zimni uzoq kasallikdan keyin birinchi marta ko‘chaga chiqqan odamday his etib, har bir narsaga suqlanib qarar, go‘yo hayot lazzatini endi bilayotganday edim.

Yog‘in ham, chaqmoqlarning yorug‘i ham somon ostida yotgan joyimga yetib borardi, lekin men o‘zimni juda yaxshi his etardim, uyquga ketar ekanman, o‘zimcha kulimsirab qo‘yardim. Qulog‘imga chalingan sharpaning nimaligini bilmasdim. Bu Jamila bilan Doniyorning shivirlashimi yo bo‘lmasa, tinayotgan yomg‘irning somonga shitirlab tushishimi?

«Mana endi yomg‘ir tinmaydi, hademay kuz ham kiradi!» derdim o‘zimga o‘zim. Nam somon bilan erman hidi dimoqqa urilib, kuzdan darak berardi.

Lekin bu kuzda bizni nimalar kutayotgani haqida o‘ylamabman.

O‘sha kuzda men ikki yillik tanaffusdan keyin yana maktabga qatnay boshladim. Darsdan

bo'sh vaqtlarimda ko'pincha haligi soy bo'yidagi jar tepasiga borib o'tirardim. Xirmon huvillab bo'shab qolgan edi. Bu yerda men maktabdan olgan bo'yoqlar bilan o'zimning dastlabki etyudlarimni chizdim. Chizgan suratchalarimdan o'zimning ham ko'nglim to'lmas edi. «Bo'yoqlarimning mazasi yo'q. Qani endi chinakam, asl bo'yoqlar bo'lsa!» deb o'ylardim ichimda. Yaxshi bo'yoqlarning qanday bo'lishini bilmasdim ham. Rassomlar ishlatadigan moybo'yoqlarni faqat keyinchalik ko'rishga muyassar bo'ldim.

Bo'yoq o'z yo'li bilan-u, lekin muallimlarning gapida ham jon borga o'xshaydi: rassom bo'lish uchun o'qish kerak. Bu gap to'g'riligini bilib tursam ham o'qishimga sira ko'zim yetmasdi.

O'qish qayoqda deysiz, akalarim dom-daraksiz ketgan bo'lsa, men ikki uyning yolg'izgina dastyori bo'lsam, o'qishga yuborisharmidi. Shuning uchun o'qish to'g'risida og'iz ham ochmasdim. Lekin o'qishni qo'msab, borolmasligimga ich-ichimdan achinardim, buning ustiga, bu yil kuzning bu qadar ko'rkam kelishini aytmayisizmi!

Qo'lingdan kelsa, o'tirsang-u chizsang, ajoyib surat chiqardi-da.

Gurkurovning suvi kamayib, qozonday-qozonday toshlar turtib chiqib, ularning usti yam-yashil, sap-sariq yo'sin bilan qoplangandi. Ertalabki izg'irindan yalang'och tolchalarning nozik tanalari qizarib ketgandi, biroq teraklarning sap-sariq yaproqlari hali to'kilmagan edi.

Yilqichilarning yozi bilan o't yoqilaverib tutundan qorayib ketgan o'tovlari katta soyni u yer-bu yerida ko'zga tashlanardi. O'tovdan

buralib-buralib chiqayotgan ko'k tutun xuddi to'y-to'ylagan xotinlarday ovulma-ovul suzib yurishardi. Toychoqlar atrofga yoyilib ketgan onalarini qidirishib, zo'r berib kishnashardi. Endi toychoqlarning kishnagani kishnagan. Chunki biyalarni to bahorgacha uyurda saqlash qiyin. Tog'lardan qaytgan mollar hosili yig'ib olingan dalalarda poda-poda bo'lib yurishardi. Dasht sahni tuyoq izidan ilma-teshik bo'lib ketgan edi.

Bu yil ham kuz kuzligini qildi: hammayoqni to'zitib izg'irin shamol esa boshladi, osmonning avzoyi buzilib, qor aralash yomg'ir yog'a boshladi. Bir hafta surunkasiga yoqqan yomg'ir bir kun sal tinishi bilan men Gurkurov tomonga qarab jo'nadim. Toshloqdagi bir tup tog' chetani qip-qizil cho'g'day yonib, «meni suratga ol», deganday bo'y cho'zib turardi.

Men soy bo'yidagi butalar orasida surat chizib o'tirganimda qosh qorayib qolgan edi. Bir vaqt boshimni ko'tarib qaragam, narigi sohilda ikki kishi turibdi, daryoning sayoz joyidan kechib o'tishgan bo'lsa kerak. Ularning Doniyor bilan Jamila ekanini darrov tanidim. Men ularning jiddiy va tashvishli yuzidan ko'zimni uza olmay tikilib turdim. Doniyor har galgiday dadil qadam tashlar, yurgan sayin shinelining bari ohori to'kilgan soldatcha etigining qo'njlariga shartillab tegardi. Jamila bo'lsa egniga bozorga borganda kiyadigan parcha-parcha qizil gulli ko'ylagini, chiybaxmal choponini kiyib, boshiga oq jun ro'molini o'rab olgandi. Bir qo'lga tuguncha ko'tarib, ikkinchi qo'li bilan Doniyorning xaltasidan ushlab bormoqda.

Ular yo'l-yo'lakay nimalar to'g'risidadir o'zaro gapirishib borishardi.

Ularning ovulimizni tashlab, qayoqqadir ketishayotganini sezib, yuragim «jiz» etib ketdi.

Mana, ular jarlikdan o'tib, qamishzor oralab ketib borardi. Men bo'lsam, xuddi bir narsasini yo'qotgan kishiday ularning orqasidan qarab, nima qilarimni bilmay qoldim. Qichqirayin desam, nafasim siqilib, ovozim chiqmaydi.

Quyosh tog'lar yoqalab suzib borayotgan bulutlarga qizg'ish nurlarini so'nggi bor sochdi, atrofni qorong'ilik qoplay boshladi.

Doniyor bilan Jamila orqa-oldilariga qaramay, temiryo'l razyezdini ko'zlab tez odimlab borishmoqda. Bora-bora ularning qoralari uzoqlashib, birozdan keyin qamishzor orasiga kirib, butunlay g'oyib bo'ldi.

Ana o'shandagina men o'zimga kelib, orqalaridan ovozimning boricha:

– Jamila-a-a-a! – deb qichqirdim.

Dala ustida ancha vaqtgacha: «a-a-a» degan aks sado eshitilib, birozdan so'ng tinar edi. Yana bir marta jahl bilan:

– Jamila-a-a-a! – deb qichqirdim-da, so'ng ularning orqasidan yugurib qoldim. Suvni suv demay, oyoqyalang, boshyalang, ularning orqasidan quvib borardim, ust-boshim jiqqa ho'l bo'lgandi. Shunga ham qaramay, yana tezroq chopa boshladim. Birdan oyog'im nimagadir chalinib ketdi-da, yuztuban yiqildim. Boshimni ko'tarmay, ikki qo'lim orasiga olib, o'ksib-o'ksib yig'lab yubordim. Ko'z yoshlarimdan namlangan mayin tuproq qo'limni, betimni muzlatib g'ira-

emas, stansiyaga olib boradigan katta yo'ldan ketganlarini ko'rib, jonim o'rniga tushdi. So'ngra uyga keldim-da, yig'laganimni hech kim bilmasin, deb otamning to'niga o'ralib yotdim.

Ovulda har xil mish-mish gaplar tarqaldi. Hamma xotinlar Jamilani qoralashardi:

– Ahmoq-da! Aqli bo'lsa tuz ichgan joyiga tuflab, sanqib yurgan bir musofirga ergashib ketarmidi.

– Shunisiga kuyaman-da! Uning nimasiga qiziqdi deyman-da! Eski shineli bilan teshik etigidan bo'lak hech balosi yo'q edi-ku!

– Qo'ton-qo'ton qo'yi bormidi! Uyi yo'q, joyi yo'q, nasl-nasabi betayin bir daydi-da! Mayli, uvoli o'ziga, hali attang deydi... Bu tannoz xotinning holini o'shanda ko'rarmiz.

– Tavba, Sodiqdan ortiq erni topib bo'пти.

– Qaynonasini aytmaysanmi, qaynonasi-chi? Bunday yuvosh qaynonani qayerdan topadi! O'ziga o'zi qildi juvonmarg, mayli!

Burungi yangamni, Jamilani qoralamay, uning qilmishini to'g'ri deb topgan yolg'iz men bo'lsam kerak. Doniyorning eski shineli bilan teshik etigidan boshqa hech narsasi bo'lmasa ham lekin uning ma'naviy boy, qalbi yuksak odamligini men bilmaganda kim biladi. Jamila Doniyorning etagini ushlab ketib, o'z baxtini toptadi, degan gaplarga ishonish u yoqda tursin, aksincha, men, u o'z baxtini endi topdi, deb ishonardim. Faqat oyimga achinardim, xolos. Jamila bilan birga uning butun kuch-quvvati ketganday edi. Oyim g'amgin bo'lib, o'zini ancha oldirib, qaddi bukilib qoldi. Oh, bechora oyim! Hayot oqimi

shira qorong'ilik ko'nglimga g'ulg'ula solganday, o'pkam qisilib, achchiq-achchiq yig'ladim, qamishlar go'yo mening qayg'u-hasratimga hamdard bo'lganday tinmay shitirlashar edi.

– Jamila! Jamila! – derdim men o'pkamni bosolmay piq-piq yig'lab.

Men eng yaqin, eng aziz odamlarim bilan xayrlashar edim. Mana hozirgina yerda yotib, o'zim ham Jamilani sevib qolganligimni tushundim. Bu mening ilk, bolalikdagi sevgim edi.

Yuzimni ko'z yoshidan ho'l bo'lib ketgan yengimga artib, yana anchagacha yig'lab o'tirdim. Men faqat Jamilalar bilangina emas, balki o'zimning bolalik davrim bilan ham xayrlashar edim.

Qorong'ida timirskilanib uyga kelganimda hovlimizda shovqin-suron avjida edi: it egasini tanimaydi. Kimdir otga egar urardi. Bezori Usmon bo'lsa, har kungiday mast, otini gijinglatib, ovozing boricha baqirardi:

– Aytmaganmidim, mana oqibati nima bo'ldi. Yo'lchiboy ota sharmandayi sharmisor bo'ldi. Qani ketdik, bu sayoq it, chala qozoqni ushlab bo'ynini uzmasam, otimni boshqa qo'yaman. O'n yilga kesilsam, kesilaman-u, lekin har qanday yalangoyoqning xotinlarimizni olib ketishiga yo'l qo'ymayman. Qani ketdik, yigitlar. Qayerga ham borardi deysan?

Ular qaysi tomonga ketisharkin degan fikr xayolimdan o'tdi-yu, yuragim shuv etib, a'zoyi badanim muzlab ketdi. Nima qilarimni bilmay, o'tliqlarning orqasidan ovul chekkasigacha yugurib bordimda, ularning razyezd tomonga

ba'zida eskilik ildiziga shafqatsiz bolta urib, yangi baxt sari intilishini oyim tushunmasa kerak-da. Agar bo'ron azim chinorni tag-tomiri bilan qo'porib tashlasa, u qaytib qaddini rostlay olmaydi... Oyimning har bir xatti-harakatidan uning oldingi kuch-quvvati qolmaganligi sezilib turardi. Ilgarilari u hech kimdan ignaga ip o'tkazib berishni iltimos qilmas, qarilik g'ururi bunga yo'l qo'ymas edi. Bir kuni uyga kirib kelsam, oyim ignaning ko'zini topolmay, qiynalib yig'lab o'tiribdi.

– Ma, ipni o'tkazib ber-chi! – dedi u qaltiragan qo'llari bilan igna va ipni menga uzatib. So'ngra og'ir xo'rsindi-da, ko'z yoshlarini artib, o'zicha ming'irladi: – E-e, sho'rlik kelinim, ko'ra-bila turib o'zingni o'tga tashlading-a. Uyimiz to'ri seniki, yeganing oldingda, yemaganing ketingda edi... O'zingni o'zing juvonmarg qilding... Bizni dog'da qoldirib ketding... Nega ketding? Uyimizda nima kamchilik ko'rding... Sho'rlik Jamila...

Oyimning shunday mung'ayib o'tirganini ko'rib, o'zimni tutolmay, beixtiyor, «Yo'q, oyi, u sho'rlik emas!» deb qichqirib yuborgim keldiyu, lekin o'zimni bosdim. Oyimni mahkam quchoqlab, Doniyorning kimligini, uni jonimdan aziz ko'rishimni aytib, yig'lab yuborishimga oz qoldi. Lekin bu so'zlarni aytishga tilim borarmidi. Bu gapim bilan oyimni bir umrga xafa qilgan bo'lardim.

Lekin baribir bu begunoh «qilmishlarim» sir bo'lib qolmadi.

Oradan ko'p o'tmay Sodiq akam armiyadan qaytib keldi. Rostini aytganda, u ko'rinishda

unchalik sir boy bermasa ham, lekin nomusdan qattiq kuyunib, jig'ibiyron bo'lib yurdi, Usmonlar bilan ichishib qolguday bo'lsa:

– Ketgan bo'lsa sadqayi sar! Sarson-sargardon bo'lib yurib, oxiri bir kun ochidan o'ladi-ketadi. Xotinman deganing to'lib yotibdi, chertib-chertib olish mumkin. Oltin boshli xotindan baqa boshli er yaxshi! – derdi jahl bilan.

– Gaping-ku to'g'ri-ya, – deb javob qaytarardi Usmon. – Afsuski, o'shanda qo'limga tushmadi-da, unisining ichak-chavog'ini ag'darib, bunisining sochlaridan otga bog'lab sudratardim! Ehtimol, ular janubda, paxta dalalarida yo bo'lmasa, qozoq yerlarida tentib yurishgandir. Sayoqlik Doniyorga kasb bo'lib qolgan. Shunisiga dog'manki, buni hech kim bilmay, hech kim sezmay qolgan-a, qanday bo'lganiga kishining sira aqli yetmaydi-ya... Bu ishning hammasini o'sha qanjiqning o'zi qilgan, isini ham chiqarmadi-ya, la'nati, bo'lmasa men uni naq!..

Bunday gaplarni eshitganimda qonim qaynab, mushtlarimni qisardim. Kuchim yetsa, o'sha Usmonning basharasiga tuflab: «Pichan o'rog'ida adabingni bergani esingdan chiqibdi-da... Eng yaramas, eng razil odam sensan-ku!» degan bo'lardim.

Bir kuni uyda maktab devoriy gazetasiga surat chizib o'tirgan edim, oyim ham pechka oldida cho'qqayib o't yoqib o'tirgan edi, bexosdan eshik ochilib, uyga rangi ko'karib, g'azabidan ko'zlariga qon to'lgan Sodiq akam kirib keldi. U mening ustimga yopirilib kelayotganda, yelkasiga tashlab olgan shineli yerga tushib ketdi.

– Buni sen chizdingmi? – deb so‘radi u bir varaq qog‘ozni tumshug‘imga tiqib.

Qog‘ozdagi suratni ko‘rib yuragim orqamga tortib ketdi: bu o‘sha xirmonda o‘tirib qalamda chizgan Doniyor bilan Jamilaning surati edi. Suratga ko‘zim tushishi bilan go‘yo ular menga qarab turishganday bo‘ldi. «Qiziq, Jamila buni nega tashlab ketdiykin? Uni bir yerga yashirib qo‘ygan-u keyin esidan chiqarib ketgan bo‘lsa kerak!» deb o‘yladim ichimda.

– Ha, men chizgan edim! – dedim.

– Bu-chi, bu kim o‘zi?

– Doniyor.

– E, ablah, sotqin! – deb o‘shqirdi Sodiq akam va suratni mayda-mayda qilib yirtdi-da, oyog‘i ostiga olib toptab, keyin eshikni qattiq yopib chiqib ketdi.

Uy ichiga og‘ir jimlik cho‘kdi.

– Sen buni bilarmiding? – deb so‘radi oyim bir mahal.

– Ha, bilardim.

Oyim pechkaga o‘t yoqib o‘tirib, menga shunday ta‘na va hayrat bilan qaradiki, men nima qilishimni bilmay, bosh barmog‘imni uzib olguday bo‘lib:

– Men ularning suratini yana chizaman! – dedim.

Oyim g‘ing demay boshini ma’yusgina chayqab, yerga boqdi. Yerda sochilib yotgan suratga qarab, ichimni o‘tdek o‘rtayotgan xorlikka hech chiday olmadim. Mayli, men oilamiz, urug‘imiz uchun «sotqin» bo‘layin, biroq men odamgarchilikka, haqiqatga, hayot haqiqatiga xiyonat qilganim

yo‘q, aksincha, adolat tarafdori bo‘ldim. Mening ko‘nglim sof, niyatim xolis ekanligini hech kim bilgan emas, buni odamlarga ham aytib bo‘lmaydi, boshqalar tugul, hatto oyim ham buni tushunmas edi, albatta.

Oyim indamay o‘tiraverdi. Izza bo‘lganimdan ko‘zlarimga yosh keldi, yirtib tashlangan surat parchalari go‘yo jonliday yerda aylanib yurardi. Doniyor bilan Jamilaning yorqin qiyofasi sira ko‘z o‘ngimdan ketmas, Doniyorning o‘sha avgust kechasi aytgan orombaxsh qo‘shiqlarini yana eshitayotganday bo‘lardim. Ularning ovuldan ketganlarini eslaganimda, g‘ayratga to‘lib men ham ular kabi o‘z istiqbolim yo‘lida qiyin safarga otlanishga qat‘iy bel bog‘ladim.

– Men o‘qishga ketaman! – dedim oyimga. – Rassom bo‘lgim keladi, rassomlik o‘qishiga boraman, otamga ham aytib qo‘ying...

Men hozir oyim urushda halok bo‘lgan akalarimni eslab, faryod ko‘tarib yig‘lasa kerak, deb o‘ylagan edim. Lekin baxtimga yig‘lagani yo‘g‘-u faqat, g‘amgin, eshitar-eshitilmas qilib gapirdi.

– Mayli, o‘zing bilasan, borsang bora qol... Uchirma qanot bo‘lganlaringdan keyin gapimizga kirarmidilaring, har qaysing o‘z bilganlaringni qilasizlar. Biz nimani bilamiz, balki sizlarning bilganlaring to‘g‘ridir, balki juda katta odam bo‘lib ketarsizlar... Hozir zamon o‘zi shunaqaku. Mayli, boraver... Ehtimol, o‘sha yoqlarga borganingdan keyin suratkashlik yaxshi kasb emasligini o‘zing tushunib olarsan... Uyingni, ota-onangni unutm, nasihatim shu...

Shu kundan boshlab kichik uy o‘z-o‘zidan bo‘linib ketdi. Hademay men ham o‘qishga jo‘nadim.

Rassomlik maktabini bitirib, o‘z mahoratimni oshirish uchun yana Leningrad akademiyasiga o‘qishga borganimda, o‘z diplom ishimni topshirdim. Bu diplom ishi – ko‘pdan beri orzu qilib, yuragimda saqlab yurgan suratim edi.

Albatta, sizlar bu suratda Doniyor bilan Jamila tasvirlanganini darrov fahmlagandirsizlar. Ular daladagi yolg‘izoyoq yo‘ldan yonma-yon ketishyapti. Doniyorning shineli shamolda yelpinadi, yuzida sevinch balqigan Jamila uning xaltasidan ushlab olgan.

Ularning oldida Doniyor kuylagan poyonsiz, yorug‘, keng dala yastanib yotardi. Hozir olamda Jamila bilan Doniyordan baxtli odam bo‘lmasa kerak!

To‘g‘ri, suratimni har tomonlama mukammal, bekami-ko‘st ishlangan deb aytolmayman, axir, mahorat degan o‘z-o‘zidan darrov kelmaydiku. Bu – og‘ir, mashaqqatli mehnat mevasi... Lekin baribir bu surat men uchun dunyoda eng aziz, eng qimmatli narsa edi. Chunki o‘zimdagi san‘atga bo‘lgan barcha mehr-muhabbatim, ixlosim, zavqimni birinchi marta ana shu suratga bergandim.

Mana endi ancha tajribali bo‘lib qolgan bo‘lsam ham ba‘zan chizgan suratlarim ko‘nglimdagidek bo‘lib chiqmaydi, o‘zimga yoqmaydi, o‘shanda o‘z kuchimga o‘zim ishonmay gumonsirab qolaman. Shunday og‘ir damlarda o‘sha surat – Doniyor

bilan Jamila meni o'ziga chorlaydi. Ularga uzoq tikilib, har gal ular bilan maslahatlashaman.

«Hozir qayerdasiz, qaysi yo'ldan ketyapsiz? Hozir dalamizda yangi yo'llar ko'p. Qozog'istondan tortib Oltoy va Sibirga qadar cho'zilib ketgan! Hozir u yerlarda cho'lni bo'stonga aylantirish, yangi yerda yangi turmush qurish uchun ko'plab azamatlar mardona mehnat qilmoqdalar! Balki sizlar ham o'sha yoqqa ketgandirsizlar!

Unday bo'lsa, oq yo'l! Safarlaring bexatar bo'lsin! Jamila, mening Jamilam, sen boshingni baland ko'tarib, keng daladan mag'rur qadam tashlab ketding... Hozir ham o'shandaymisan, hozir ham yo'l yurishdan toliqmaysanmi? Yo charchagan kunlaring bo'ladimi? Yo o'z kuchingga ishonmay ikkilanib qolgan kunlaring ham bo'ladimi? Bo'sh kelma, bardam bo'l, Doniyordan madad ol! Doniyor senga sevgi, vafo, ona Yer, hayot to'g'risidagi jo'shqin kuylarini kuylab bersin! O'shanda ko'z o'ngingda keng dala gullab, avgust tunidagi kuchli bo'ron guvillasin! Olis yo'ldan qo'rqma, Jamila, sening yo'ling baxt yo'lidir, sen o'z baxtingni topding!»

Men ularga qarab Doniyorning ovozini eshitaman, demak, Jamila ikkisi meni safarga chorlaydi. Ha, men yo'lga chiqishim kerak! Ha, keng dala bag'ridan o'tib, ovulimga boraman! Tug'ilib-o'sgan yerim – kuch-quvvatim! Men undan yangi-yangi bo'yoqlar topaman. Chizgan suratimning har bir bo'yog'idan, har bir lavhasidan Doniyorning kuyi eshilib tursin! Chizgan suratimning har bir bo'yog'ida, har bir chizig'ida Jamilaning qalbi urib tursin!

Adabiy-badiiy nashr

Chingiz Aytmatov

JAMILA

Qissa

Tarjimon: *Asil Rashidov*

Muharrir *J. Matyoqubov*

Rassom *V. Xalilova*

Rassom-dizayner *R. Malikov*

Texnik muharrir *T. Xaritonova*

Kichik muharrirlar: *D. Xolmatova, G. Eraliyeva*

Musahhih *M. Ishonxonova*

Sahifalovchi *A. Sulaymonov*

Nashriyot litsenziyasi AI №158, 14.08.2009.

Bosishga 2015-yil 3-dekabrda ruxsat etildi.

«Gazetnaya puxlaya» qog‘ozi. Bichimi 84x108 ^{1/32}.
«SchoolBook» garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog‘i 4,62. Nashr tabog‘i 3,68.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 15-807

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining

«O‘zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

100129, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz